

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут «Каразінський інститут міжнародних відносин
та туристичного бізнесу»
Кафедра міжнародних економічних відносин та логістики

Кваліфікаційна робота бакалавра

на тему: **«РОЛЬ ВІЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗОН У
РОЗВИТКУ ЕКОНОМІК КРАЇН АЗІЇ»**

Виконала:
студентка 4 курсу, групи УО-42
спеціальності
292 Міжнародні економічні відносини
освітньої програми
«Міжнародні економічні відносини»
першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти

 Білоус А.В.

Керівник: к.е.н., доц. Непрядкіна Н.В.

Рецензент: к.е.н., доц.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут «Каразінський інститут міжнародних відносин та туристичного бізнесу»

Кафедра міжнародних економічних відносин та логістики

Рівень вищої освіти перший (бакалаврський)

Спеціальність 292 Міжнародні економічні відносини

Освітня програма «Міжнародні економічні відносини»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри міжнародних
економічних відносин та логістики
Зайцева А. С.

« ____ » _____ 2025 року

З А В Д А Н Н Я НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Білоус Анастасії Віталіївни

1. Тема роботи «Роль вільних економічних зон у розвитку економік країн Азії»

керівник роботи: к.е.н., доц. Непрядкіна Наталія Василівна

затверджені наказом по університету від 05.02.2025 р. № 4001-5/313

2. Строк подання студентом роботи 26.05.2025

3. Перелік питань, які потрібно розробити:

- розглянути основні закономірності формування вільних економічних зон;
- дослідити процеси становлення і розвитку вільних економічних зон в економіках світу;
- з'ясувати сучасні тенденції функціонування вільних економічних зон у Китаї та Індії;
- встановити ключові виклики функціонування вільних економічних зон у країнах Азії;

- сформулювати перспективи удосконалення діяльності вільних економічних зон у країнах Азії.

№ з/п	Назви етапів роботи
1	Розділ 1. Теоретико-методичні основи функціонування вільних економічних зон
2	Розділ 2. Сучасний стан функціонування вільних економічних зон в країнах Азії

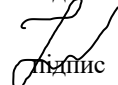
5. Дата видачі завдання 20.12.2025

Студент

підпис

Керівник роботи

підпис

Білоус А. В.

ініціали, прізвище

Непрядка Н. В.

ініціали, прізвище

АНОТАЦІЯ

Білоус А. В. Роль вільних економічних зон у розвитку економік країн Азії: кваліфікаційна робота бакалавра [Рукопис]. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2025. 60 с.

Кваліфікаційна робота бакалавра присвячена дослідженню ефективності функціонування вільних економічних зон в країнах Азії, виявленні ключових викликів та перспектив удосконалення діяльності вільних економічних зон в країнах Азії. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків; містить 11 рисунків, 4 таблиці, список використаних джерел із 56 найменувань.

У першому розділі досліджуються теоретичні засади формування та процеси становлення і розвитку вільних економічних зон.

У другому розділі проаналізовано сучасні тенденції функціонування вільних економічних зон у Китаї та Індії, визначено ключові виклики та перспективи удосконалення діяльності вільних економічних зон у країнах Азії.

Ключові слова: вільні економічні зони, Китай, Індія, інвестиції, регулювання.

Bilous A.V. The role of free economic zones in the development of Asian economies: bachelor's thesis [Manuscript]. Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University, 2025. 60 p.

The bachelor's thesis is devoted to the study of the effectiveness of free economic zones in Asian countries, identification of key challenges and prospects for improving the activities of free economic zones in Asian countries. The work consists of an introduction, two chapters, conclusions; it contains 11 figures, 4 tables, and a list of 56 references.

The first section examines the theoretical foundations of formation and processes of formation and development of free economic zones.

The second section analyses the current trends in the functioning of free economic zones in China and India, identifies key challenges and prospects for improving the functioning of free economic zones in Asian countries.

Keywords: free economic zones, China, India, investment, regulation.

ЗМІСТ

Вступ.....	6
Розділ 1. Теоретичні основи функціонування вільних економічних зон...9	
1.1. Теоретичні засади формування вільних економічних зон.....	9
1.2. Становлення та розвиток вільних економічних зон в економіках світу.....	18
Висновки до першого розділу.....	23
Розділ 2. Сучасний стан функціонування вільних економічних зон в країнах Азії.....	26
2.1. Сучасні тенденції функціонування вільних економічних зон у Китаї та Індії.....	26
2.2. Ключові виклики функціонування вільних економічних зон у країнах Азії.....	35
2.3. Основні перспективи удосконалення діяльності вільних економічних зон у країнах Азії.....	43
Висновки до другого розділу.....	49
Висновки.....	51
Список використаних джерел.....	54

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах загострення глобальної конкуренції, порушення ланцюгів постачання та необхідності структурної трансформації економіки, вільні економічні зони набувають особливої значущості як інструмент державної політики для стимулювання інвестицій, розвитку експорту, інновацій та створення робочих місць. У країнах Азії, зокрема в Китаї та Індії, ВЕЗ стали ключовими каталізаторами промислового зростання, модернізації та інтеграції у світову економіку. Проте разом із досягненнями зони зіштовхуються з низкою викликів – регуляторною нестабільністю, соціальною нерівністю, екологічними проблемами, що вимагає перегляду підходів до їхнього управління та стратегічного планування.

Актуальність теми зумовлена необхідністю узагальнення позитивного і проблемного досвіду функціонування ВЕЗ у зазначених країнах, визначення ефективних моделей управління та формування рекомендацій для вдосконалення інституційного середовища в умовах глобальних трансформацій.

Ступінь вивчення проблеми. Питання функціонування вільних економічних зон є предметом дослідження як вітчизняних, так і закордонних науковців, аналітичних центрів, міжнародних організацій. У вітчизняній науковій традиції основи правового регулювання та економічного механізму діяльності ВЕЗ досліджувалися у працях О. Буткевича, О. Данілова, Ю. Гусєва, О. Чмира, І. Сазонця, Б. Купчака та інших. У роботах зазначених авторів висвітлюються нормативно-правові аспекти створення зон, податкові режими, інвестиційні стимули та загальні підходи до організації ВЕЗ в Україні та за кордоном. При цьому українська література здебільшого фокусувалась на описовому та правовому аналізі, а також вивченні потенціалу відновлення ВЕЗ в Україні, без поглибленої емпіричної оцінки їх ефективності в інших країнах.

Серед закордонних джерел провідне місце посідають ґрунтовні дослідження Світового банку (Farole & Akinci, Zeng, Shen), а також спеціальні доповіді UNCTAD, Asian Development Bank, OECD. Ці роботи містять комплексний аналіз функціонування ВЕЗ у країнах, що розвиваються, досвід Китаю та Індії у модернізації цього інструменту, підходи до управління експортно-орієнтованим виробництвом, сталого розвитку та цифрової трансформації зон. Зокрема, у звітах UNCTAD та ADB наголошується на необхідності впровадження екологічних стандартів, інтеграції ВЕЗ у глобальні ланцюги доданої вартості та забезпечення соціальної інклюзії. Окрему увагу присвячено тематиці ESG-орієнтації, «зеленого зростання», інфраструктурної модернізації та інституційної стійкості зон.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є визначення особливостей сучасного рівня функціонування вільних економічних зон у країнах Азії, визначення ключових викликів та розробка перспектив удосконалення. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати ряд наукових завдань, а саме:

- розглянути основні закономірності формування вільних економічних зон;
- дослідити процеси становлення і розвитку вільних економічних зон в економіках світу;
- з'ясувати сучасні тенденції функціонування вільних економічних зон у Китаї та Індії;
- встановити ключові виклики функціонування вільних економічних зон у країнах Азії;
- сформулювати перспективи удосконалення діяльності вільних економічних зон у країнах Азії.

Об'єктом дослідження є процес функціонування та розвитку вільних економічних зон як інструменту державної економічної політики в умовах глобалізації.

Предметом дослідження є особливості організації, стратегічні підходи, та перспективи вдосконалення вільних економічних зон у Китаї та Індії.

Методи дослідження. У процесі виконання дослідження було застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів, що забезпечили системність та об'єктивність отриманих результатів. Зокрема, використано метод аналізу та синтезу для структурування теоретичних положень щодо сутності, класифікації та еволюції вільних економічних зон. Історико-логічний метод дозволив прослідкувати динаміку розвитку ВЕЗ у світовій економіці. Метод порівняльного аналізу було використано для зіставлення моделей функціонування ВЕЗ у Китаї та Індії, а також для виявлення їхніх переваг, недоліків і специфіки національного підходу. Статистичний метод забезпечив оцінку результативності ВЕЗ на основі даних зовнішньої торгівлі, рівня залучених інвестицій, зайнятості та економічного зростання.

Інформаційне забезпечення. Інформаційною базою дослідження слугували нормативно-правові акти, офіційні статистичні звіти, наукові публікації, міжнародні огляди та тематичні аналітичні документи. У роботі використано статистичні дані Національного бюро статистики КНР (China Statistical Yearbook, 2023), Міністерства комерції КНР, Міністерства праці КНР, Міністерства торгівлі та промисловості Індії, а також платформи India Brand Equity Foundation. Важливе місце посіли глобальні бази даних та аналітичні огляди, зокрема World Investment Reports (UNCTAD 2023–2024), Asian Economic Integration Reports (ADB 2024), огляди World Bank Group щодо впливу ВЕЗ, а також статистичні бюлетені про мінімальну заробітну плату, експорт, рівень інвестицій у зональних кластерах. Доповненням до офіційної інформації стали тематичні звіти OECD, наукові статті та кейс-стаді, присвячені окремим аспектам розвитку ВЕЗ у Китаї та Індії.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, 2 розділів та висновків; містить 60 сторінок тексту, 11 рисунків, 4 таблиці. Список джерел містить 56 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗОН

1.1. Теоретичні засади формування вільних економічних зон

В умовах глобалізації світової економіки та зростання конкуренції за іноземні інвестиції вільні економічні зони (ВЕЗ) стали важливим інструментом стимулювання економічного розвитку, модернізації інфраструктури та підвищення конкурентоспроможності окремих регіонів. Їх створення надає державам можливість створити привабливі умови для інвесторів, активізувати зовнішньоекономічну діяльність і забезпечити надходження новітніх технологій. Враховуючи різноманіття моделей ВЕЗ у світі, актуальним є вивчення еволюції цього явища, його історичних коренів та сучасних підходів до організації таких зон з метою визначення ефективних механізмів їх функціонування в різних економічних системах.

Вільна економічна зона (ВЕЗ) являє собою законодавчо визначену територію держави, на якій протягом певного періоду для специфічних учасників діє особливий правовий режим, що регулює господарську діяльність. Ці зони намагаються залучити інвестиції для досягнення визначених економічних, соціальних та науково-технічних цілей за допомогою спеціальних органів управління [1, с. 44].

Першу задокументовану вільну зону було проголошено на острові Делос у 166 році до н.е. з метою сприяння торгівлі. Тут торговці звільнялися від податків і мит, а також адміністративних формальностей. Острів став важливим торговим посередником між Заходом і Сходом протягом 80 років, що принесло значні економічні вигоди, такі як збільшення вантажообороту, нові робочі місця для місцевих жителів та зростання податкових надходжень [2, с. 364].

У середньовіччі міжнародна торгівля зазнала труднощів через суворі митні правила, які панували в більшості європейських країн. Митні процедури

були громіздкими та вимагали значних витрат. Згодом практика вільних економічних зон поширилася в Європі, зокрема в Німеччині та Франції, де виникли перші райони "порто-франко" в портових містах, таких як Гамбург, Бремен, Марсель і Ліворно. Ці зони мали спеціальні митні кордони і дозволяли безмитний рух товарів з-за кордону. Першим зразком ВЕЗ став статус "вільного порту", наданий Генуї (Італія) в 1595 році [2, с. 364].

На межі XIX і XX століть виникають "вільні гавані" в портових містах, де іноземні товари могли безмитно ввозитися, зберігатися та оброблятися. На відміну від "порто-франко", в "вільних гаванях" не було дозволено проживання осіб, не пов'язаних з їхньою експлуатацією, а роздрібна торгівля та споживання неоплачених товарів були заборонені [2, с. 365].

У XX столітті, в умовах зростання капіталовкладень та міжнародного розподілу праці, інтернаціоналізація виробництва стала загальноприйнятною. Це відобразилося на різноманітності вільних економічних зон, які стали більш складними у своїй організації. Поряд із особливим митним режимом запроваджувалися податкові та фінансові інструменти. Розвиток комунікацій дозволив створювати зони не лише в портах. Термін "вільна зона" почали використовувати для позначення регіонів з особливими фінансовими умовами для бізнесу, що робить їх економічно відокремленими від інших частин країни [2, с. 366].

З 1990 року в республіках колишнього Радянського Союзу було оголошено про наміри створення таких зон, зокрема в Україні, Казахстані, Киргизстані, Білорусі, Грузії, Латвії, Естонії та Росії [2, с. 366].

Основні характеристики вільних економічних зон у міжнародній економіці включають:

- територіальна обмеженість;
- строковість;
- правова основа для створення ВЕЗ: спеціальний закон для конкретної зони;

- спеціальний суб'єктний склад, що включає органи управління та підприємства, які отримують статус згідно з установленими вимогами;
- унікальний режим господарської діяльності, що може включати пільги з мит, податків, валютного регулювання та інших умов для бізнесу;
- спрямованість на активізацію підприємництва та зовнішньоекономічної діяльності;
- підвищення експорту товарів і імпорту капіталів, залучення новітніх технологій та підготовка кадрів;
- використання зовнішніх фінансових ресурсів для розвитку та формування специфічних економічних відносин [3].

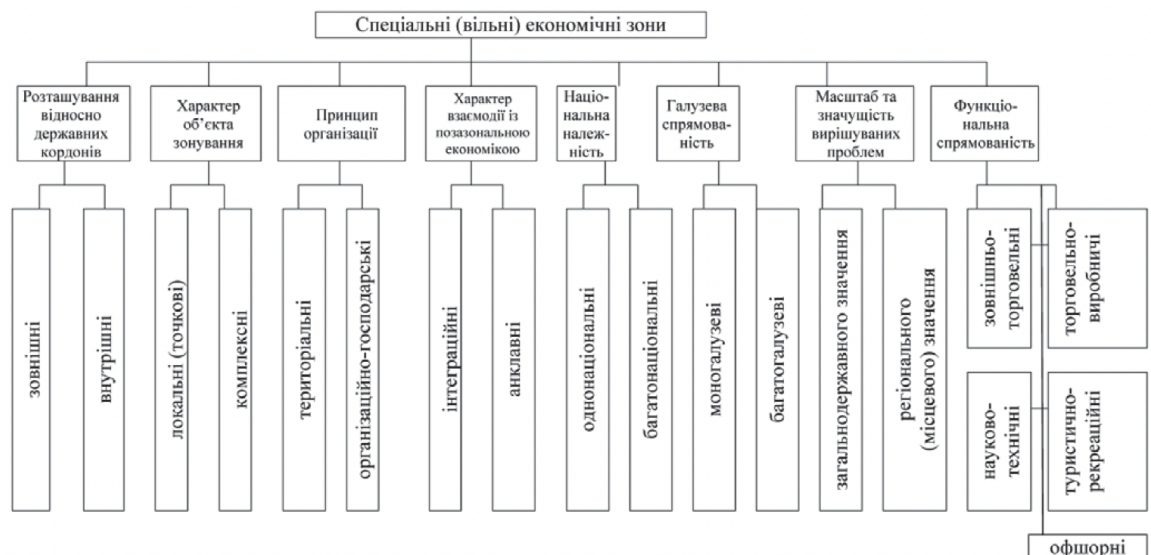

Рис. 1.1 Класифікація вільних економічних зон

Джерело: [3]

За географічним розташуванням ВЕЗ поділяються на внутрішні (внутрішні райони країни) та зовнішні (на кордоні). ВЕЗ, які знаходяться поблизу державного кордону, мають переваги в транспортній доступності.

Залежно від об'єкта зонування існують локальні (точкові) та комплексні ВЕЗ. Локальна зона розміщується на території до 500 га та має елементи інфраструктури для підтримки її функціонування.

За організаційним підходом зони можуть бути територіальними або організаційними. ВЕЗ може охоплювати конкретну територію або групу підприємств з спільними ознаками, незалежно від місця розташування [3].

Відповідно до характеру взаємодії з економікою приймаючої держави необхідно розрізняти зони інтеграційного (принцип тісної взаємодії з суб'єктами підприємництва за межами зони) та анклавного типу (зона функціонує у такому просторі, що є "замкненим" щодо позазональної господарської системи та відкритим для зовнішніх зв'язків). Зони анклавного типу є протилежними до інтеграційних, створюються переважно для максимізації зовнішнього притоку товарних і фінансових ресурсів, а у процесі діяльності мінімально взаємодіють із рештою підприємств держави.

Залежно від того, чи охоплюють зони певну територію однієї або кількох держав, можна класифікувати на однонаціональні та багатонаціональні.

Відповідно до важливості вирішуваних завдяки ВЕЗ проблем та рівня наданих суб'єктам зони пільг (по видаткам державного чи місцевого бюджету) можна розрізняти ВЕЗ загальнодержавного та регіонального значення [3].

Відповідно до функціональної спрямованості розрізняють такі типи ВЕЗ: зовнішньоторговельні, торговельно-виробничі, науково-технічні, туристично-рекреаційні, офшорні зони (рис. 1.2).

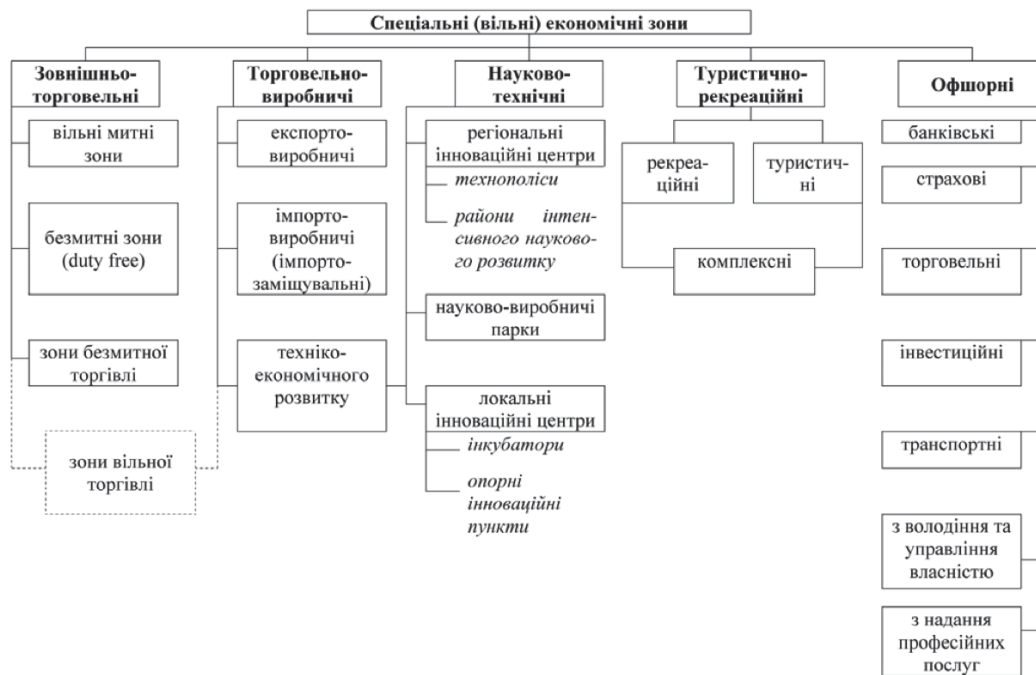

Рис. 1.2 Класифікація спеціальних (вільних) економічних зон за функціональною ознакою

Джерело: [3]

Зовнішньоторговельні зони є одними з найстаріших і найпоширеніших типів ВЕЗ, які використовують геополітичні та транспортні переваги країни, не потребуючи значних інвестицій для заснування.

Торговельно-виробничі зони є одними з найбільш ефективних, адже не лише стимулюють "точкове" зростання виробництва в конкретному регіоні розташування, а ще і сприяють модернізації та реструктуризації приймаючої країни, активізують науково-технологічний обмін, мають позитивний вплив на зовнішньоторговельний баланс, і дозволяють вирішити проблеми із зайнятістю та доходами населення [3].

Науково-технічні зони є складними об'єктами, що зазвичай діють у розвинених країнах, орієнтуючись на високий інтелектуальний потенціал. Вони мають довгострокову перспективу, допомагаючи країні займати конкурентні позиції в глобальному світі, де наука грає ключову роль.

Торговельно-виробничі зони є одними з найефективніших, оскільки вони не лише сприяють "точковому" зростанню виробництва в конкретному регіоні, але й підтримують модернізацію та реструктуризацію країни, що їх

приймає. Вони активізують науково-технологічний обмін, позитивно впливають на зовнішньоторговельний баланс і допомагають вирішувати проблеми зайнятості та доходів населення.

Науково-технічні зони є одними з найскладніших об'єктів серед вільних економічних зон. Вони зазвичай функціонують у високорозвинених країнах та нових індустріальних державах, оскільки базуються на високому інтелектуальному потенціалі приймаючої сторони. Ці проекти орієнтовані на довгострокову перспективу, що визначається як періодом їх створення, так і термінами окупності капіталовкладень. Вони сприяють досягненню високих конкурентних позицій держави в сучасному світі, де науковий фактор є вирішальним.

Туристично-рекреаційні зони є менш поширеним видом вільних зон, які передбачають максимальне використання туризму та рекреації в країнах з наявним природоресурсним потенціалом.

Офшорні зони вважають "зручними гаванями" для діяльності нерезидентів, які не ведуть господарської діяльності в конкретній країні, саме де відповідні зони розташовані [3].

Окремо слід виділити порто-франко – окремий різновид ВЕЗ, що зазвичай займають площу більше 100 км² та спрямовані на комплексний розвиток. Вони надають послуги різних сфер економічної діяльності, зокрема туризм, роздрібну торгівлю, а також передбачають широке коло пільг (рис. 1.2).

Метою функціонування вільних економічних зон є інтеграція в глобальну економіку, що зазвичай передбачає збільшення експорту товарів та імпорту капіталу з інших країн, впровадження новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення кваліфікації працівників та стимулювання розвитку місцевих виробничих факторів. Це, в свою чергу, сприяє зростанню економічного потенціалу регіону. Економічна мета включає забезпечення доступу до міжнародної економічної діяльності та залучення іноземних інвестицій через пільгове оподаткування, вигідний митний режим та стабільне законодавство.

Функціонування вільних економічних зон дозволяє ефективно використовувати місцеві ресурси, збільшувати валютні надходження до державного та регіональних бюджетів, а також розширювати ринок збуту високоякісної продукції. Створення таких зон також має науково-технічну мету - залучення передових вітчизняних і міжнародних технологій, активізацію інноваційних процесів, залучення іноземних науковців та інженерів, підвищення ефективності виробничих потужностей і цифровізацію суспільства.

Вільні економічні зони виконують важливі соціальні функції, зокрема, сприяють підвищенню зайнятості через створення нових робочих місць та боротьбу з безробіттям. Вони також допомагають забезпечити рівномірний соціально-економічний розвиток у різних регіонах країни, впроваджуючи інновації, нові технології та організаційні форми, які підвищують якість робочої сили. Крім того, ці зони сприяють забезпеченню внутрішнього ринку високоякісними споживчими товарами.

Основні завдання, які стоять перед державою при створенні вільної економічної зони, зазвичай включають:

- 1) вирішення проблеми зайнятості населення через формування нових робочих місць;
- 2) активізацію зовнішньоекономічних зв'язків, тобто покращення зовнішньої торгівлі;
- 3) створення сприятливих умов для розвитку малого і середнього бізнесу в регіоні;
- 4) розробку системи пільг для інвесторів та підприємств у регіоні;
- 5) міжнародну кооперацію праці;
- 6) обмін науково-технічними розробками;
- 7) залучення прямих іноземних інвестицій [4].

Держава має можливість затвердити створення вільних економічних зон не лише в процвітаючих, технологічно розвинених регіонах, а й у тих, що опинилися в складному становищі, з метою стимулювання місцевої економіки

та населення. Вважається, що урядові ініціативи та програми самі по собі не можуть ефективно поліпшити ситуацію в економічно депресивних регіонах; натомість необхідні сприятливі податкові та правові умови для активізації інвестиційної діяльності та зайнятості в регіоні. Держава, що створює та своїй території ВЕЗ переслідує певні макроекономічні цілі економічного, науково-технічного та соціального характеру, які наведені у рис. 1.3.

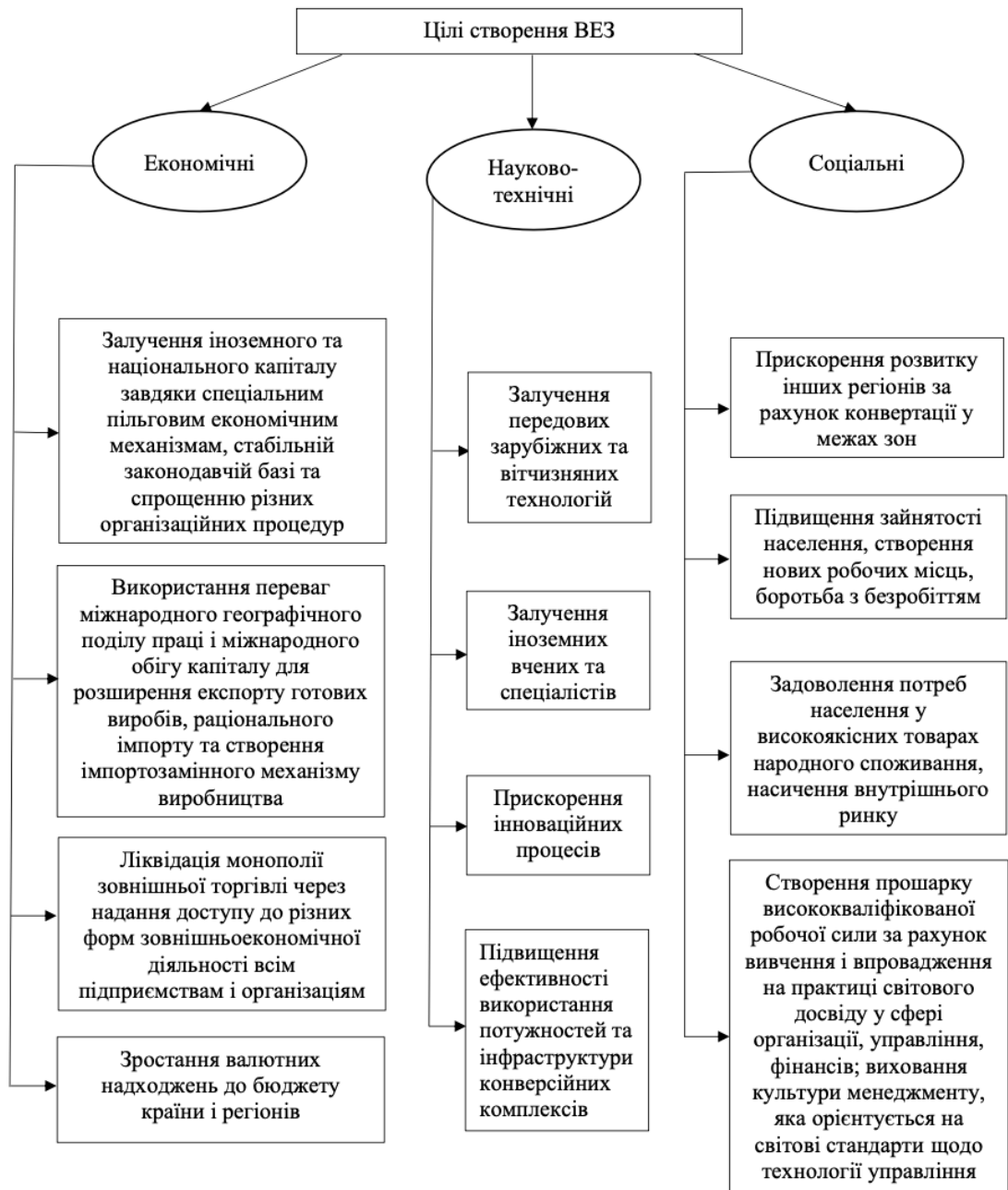

Рис. 1.3 Цілі створення ВЕЗ

Джерело: складено автором за матеріалами: [5]

Створення вільних економічних зон (ВЕЗ) має враховувати ряд факторів, пов'язаних із їх розміщенням, зокрема:

- 1) вигідне географічне положення, яке забезпечує як внутрішні, так і зовнішні можливості для досягнення поставлених цілей;
- 2) наявність необхідного ресурсного потенціалу, включаючи кліматичні та природні умови, корисні копалини, трудові ресурси, а також науково-технічний потенціал;

- 3) доступ до об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури, що відповідають міжнародним стандартам;
- 4) розвинута комунікаційна інфраструктура, зокрема в сфері зв'язку, а також розгалужена транспортна мережа;
- 5) відсутність екологічних обмежень та заборон на створення ВЕЗ, з урахуванням наявного або прогнозованого антропогенного впливу на навколишнє середовище, або врахування таких обмежень у документації щодо створення ВЕЗ [6].

Виходячи з базових характеристик, притаманних усім географічним та економічним формуванням, доцільно також брати до уваги специфічні риси, властиві окремим типам вільних економічних зон. Їхнє формування зумовлюється функціональною та цільовою спрямованістю кожної ВЕЗ, ступенем взаємозв'язку з економікою, яка функціонує за межами режиму вільної торгівлі, рівнем інтеграції у внутрішні та зовнішні ринки, а також наявністю взаємодії з існуючими системами розселення, виробничими структурами та іншими елементами інфраструктури. Важливо також враховувати ступінь зацікавленості місцевих та регіональних органів влади, а також населення у створенні ВЕЗ на визначеній території.

Необхідною умовою ефективного функціонування вільної економічної зони є наявність чіткого плану її розвитку, який визначає стратегічні цілі, ключові етапи реалізації, пріоритетні завдання, спрямовані на формування фінансової та економічної інфраструктури (зокрема банківської, страхової, інвестиційної систем), строки їх виконання, обсяги необхідних ресурсів, а також джерела інвестування.

1.2. Становлення та розвиток вільних економічних зон в економіках світу

Вільні економічні зони почали формуватися в різних країнах, економічно відсталих регіонах або великих промислових зонах під час

кризових ситуацій, де для залучення підприємців були встановлені спеціальні пільгові умови оподаткування у валютно-кредитних відносинах. Створенням цих зон почали займатися міжнародні організації, такі як ЮНІДО та МОП [7].

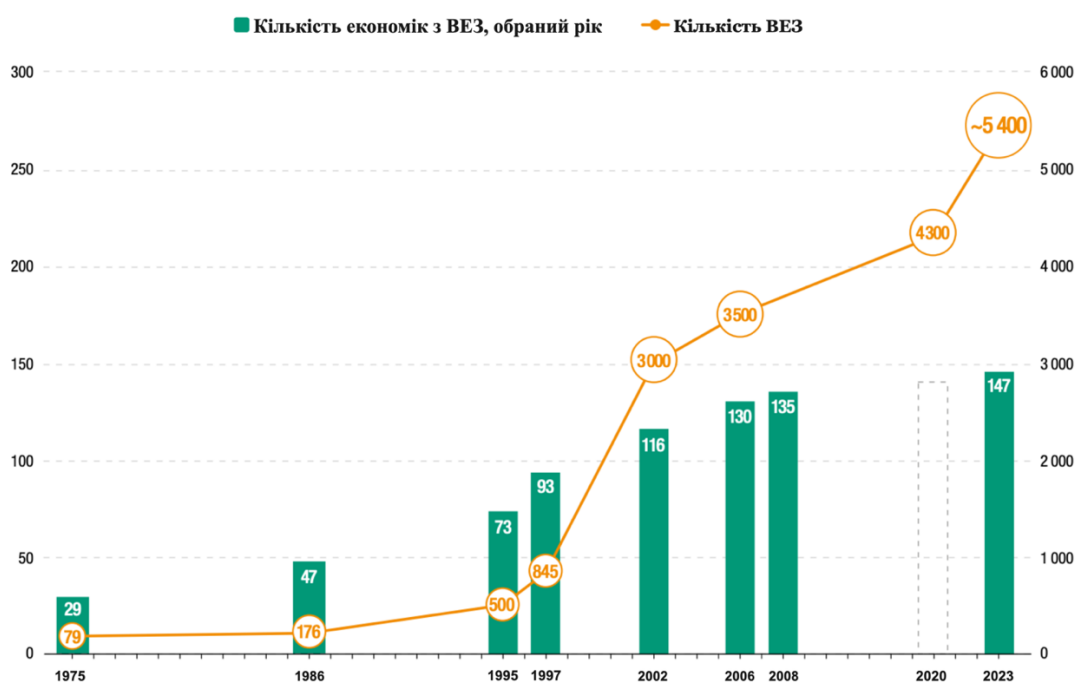

Рис. 1.4 Зміна кількості світових ВЕЗ з 1975 по 2023 рік

Джерело: складено автором за матеріалами [8]

На наведеній діаграмі проілюстровано етапи розвитку вільних економічних зон (ВЕЗ) у глобальному контексті у період з 1975 по 2023 рік. Як видно з діаграми, у 1975 році лише 29 країн мали ВЕЗ, і налічувалося 79 таких зон. До 1995 року ці показники зросли відповідно до 73 економік та 500 зон. Протягом наступних років спостерігається стрімке зростання кількості ВЕЗ: у 2002 році їх було вже 3000, у 2008 — 3500, у 2020 — 4300, а станом на 2023 рік — близько 5400. Водночас кількість країн з ВЕЗ зросла до 147. Ця тенденція свідчить про зростаючу популярність ВЕЗ як інструменту економічної політики, що активно використовується країнами світу для залучення інвестицій, стимулювання експорту та сприяння розвитку регіонів.

Кількість ВЕЗ за регіонами у 2023 році

Регіон	Загальна кількість ВЕЗ	з них у стадії розвитку	Додаткові заплановані ВЕЗ
Світ	5 383	474	507
<i>Розвинені економіки</i>	374	5	..
Європа	105	5	..
Північна Америка	262
<i>Країни, що розвиваються</i>	4 772	451	502
Азія	4 046	371	419
Східна Азія	2 645	13	..
Китай	2 543	13	..
Південно-Східна Азія	737	167	235
Південна Азія	456	167	184
Індія	373	142	61
Західна Азія	208	24	..
Африка	237	51	53
Латинська Америка та Карибський басейн	486	28	24
<i>Країни з перехідною економікою</i>	237	18	5
Найменш розвинені країни	173	54	140
Країни з найменшою кількістю ВЕЗ	146	22	37
Малі острівні держави	33	8	10

Джерело: [8]

Загальна кількість ВЕЗ у світі у 2023 році склала 5 383, з яких 4 772 функціонували у країнах, що розвиваються, та 374 — у розвинених економіках. Найбільша концентрація ВЕЗ спостерігається в Азії, зокрема у Китаї (2 543 зони) та Індії (373 зони). Також вказано кількість зон, що перебували на стадії розвитку (474) і запланованих до створення (507). Ці дані свідчать про активне поширення ВЕЗ як інструменту стимулювання економічного розвитку, особливо в регіонах, що потребують залучення інвестицій та модернізації економіки.

Від появи першої сучасної вільної економічної зони, концепція їх створення і функціонування зазнала глибоких змін. Традиційно вільними економічними зонами були ізольовані території однієї держави, повністю

оточені національними кордонами іншої. Отримання пільг та привілеїв жорстко контролювалось, а фірми, які їх отримували, мали бути орієнтовані на експорт на 80-100%. Розвитком та керуванням вільних економічних зон займались виключно урядові органи.

За останні 2 десятиріччя дана концепція зазнала істотних змін. Найбільш суттєвим стало прагнення розвивати зони у всій країні, не обмежуючись лише окремими областями. Ці зміни відбулись у відповідь на банкрутство багатьох державних вільних економічних зон та внаслідок зростаючого інтересу приватних власників у їх розвитку [9, с. 14].

Важливим кроком став перегляд ролі спеціальних зон у розвитку економіки. Швидкі темпи глобалізації світової торгівлі стимулюють появу більш широких поглядів на вільні економічні зони, їх цілі та очікувану продуктивність. Вони все більше і більше розглядаються як ключовий механізм стимулювання двосторонньої торгівлі та сприяння лібералізації і модернізації економіки країни-базування економічної зони.

Інша тенденція полягає у розширенні загального набору стандартів і привілеїв більшості програм, особливо для експортних виробничо-промислових зон.

Найбільш відчутна тенденція за останні 15 років пов'язана із збільшенням кількості приватних спеціальних економічних зон (табл. 1.2). Згідно із проведеним дослідженням більше 60% вільних економічних зон у країнах, що розвиваються, та перехідних належать до приватного сектора. Для порівняння у 1980 році менше 25% вільних економічних зон по всьому світу були у приватній власності [9, с. 14].

Таблиця 1.2

Державна і приватна власність вільних економічних зон у країнах, що розвиваються, та країнах з перехідною економікою

Регіон	Державна власність	Приватна власність	Загальна кількість ВЕЗ
Латиноамериканський	154	232	386
Азіатсько-тихоокеанський	1370	2056	3426
Африканські країни на південь від Сахари	94	143	237
Близькосхідний та північноафриканський	116	175	291
Східноєвропейський, центральноевропейський та середньоазійський	417	626	1043
Загальна кількість ВЕЗ	2151	3232	5383

Джерело: [9, с. 18]

Зокрема, у 19 країнах, що традиційно відносяться до промислово розвинених, найбільше розповсюдження знайшли зовнішньоторговельні і науково-технічні зони різної спрямованості (Бельгія, Австралія, Австрія, Великобританія, Ізраїль, Ірландія, Іспанія, Італія, Канада, Кіпр, Ліхтенштейн, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, США, Франція, Швейцарія, Японія). У нових індустріальних країнах та країнах з високими показниками економічного розвитку переважають торговельно-виробничі і науково-технічні зони (Бахрейн, Бруней, Гонконг, Йорданія, Малайзія, ОАЕ, Південна Корея, Сінгапур, Тайвань). На території 82 країн що розвиваються, широко представлені торговельно-виробничі і офшорні зони [10, с. 125].

Світовий досвід свідчить, що для залучення у країну іноземних інвестицій із метою активізації економічних процесів доцільно використовувати вільні економічні зони. Залучення іноземного капіталу з допомогою зон пріоритетного розвитку дасть змогу значно прискорити як економічний так і соціальний розвиток регіону і країни в цілому. Світовий досвід говорить про те, що наявність в країні ВЕЗ призводить до зростання

експорту товарів чи послуг майже до 20%, а за її відсутності експорт країни буде залишатися приблизно на рівні 7% [11].

Відповідно до завдань, що вирішуються у кожному конкретному випадку, створюються зони відповідних видів і форм. Ідея створення спеціальних економічних зон дістала повну підтримку у країнах колишньої соціалістичної співдружності: Угорщині, Болгарії, Польщі, В'єтнамі, але особливих успіхів у цій сфері було досягнуто у Китаї. Тепер тут налічується в сумі понад 2500 ВЕЗ різноманітного спрямування, включаючи зони економічного та соціального розвитку [7, с. 142].

У XXI столітті становлення та розвиток ВЕЗ дедалі більше визначається глобальними викликами та геоекономічними трансформаціями, що формують нову архітектуру міжнародного виробництва. У зв'язку з цифровізацією економіки, посиленням протекціоністських тенденцій, нестабільністю ланцюгів постачання та зростанням уваги до питань ESG (екологічність, соціальна відповідальність, управління), традиційна модель ВЕЗ змінюється [12].

По-перше, зростає попит на "розумні зони", які поєднують індустріальні кластери з ІТ-інфраструктурою, штучним інтелектом, Big Data-аналітикою та цифровими платформами управління. Такі зони не лише пропонують пільговий режим, а й забезпечують доступ до інноваційних рішень і високотехнологічних послуг. Прикладами цього можуть бути спеціальні цифрові кластери в Естонії, ОАЕ, Китаї та Південній Кореї, де на рівні зон уже впроваджено електронне громадянство, цифрове митне оформлення, безпаперовий документообіг і навіть автоматизоване податкове адміністрування [13].

По-друге, важливою тенденцією стало переосмислення функції ВЕЗ у контексті сталого розвитку. Більшість сучасних міжнародних звітів вказують, що нові покоління ВЕЗ повинні не лише стимулювати економічне зростання, а й відповідати кліматичним зобов'язанням, включно з дотриманням викидів CO₂, переходом на відновлювану енергію, рециклінгом ресурсів та

дотриманням трудових прав [12; 16]. У цьому контексті деякі країни створюють так звані "зелені" або "екологічні ВЕЗ", що спеціалізуються на виробництві чистої енергії, біотехнологій або переробці відходів.

По-третє, новим чинником стало геополітичне переорієнтування глобальних ланцюгів доданої вартості, зокрема після пандемії COVID-19 та на тлі воєнних конфліктів. Багато країн зміщують акцент на внутрішню індустріалізацію, створюючи внутрішні або регіональні ВЕЗ, які не орієнтовані винятково на експорт, а й сприяють реіндустріалізації та зміцненню національного виробництва. Наприклад, Європейський Союз підтримує створення внутрішніх технологічних хабів у межах політики стратегічної автономії [14; 17].

З урахуванням цих факторів, успішна модель ВЕЗ у сучасному світі потребує поєднання трьох ключових характеристик: інституційної гнучкості (можливості для реформ), інфраструктурної готовності (розвиненої цифрової та логістичної мережі) та відповідності принципам сталого розвитку.

Висновки до першого розділу

1. Вільні економічні зони (ВЕЗ) як засіб економічної політики мають великий потенціал для стимулювання економічного розвитку країн. Їхнє впровадження створює сприятливі умови для іноземних інвесторів, модернізує інфраструктуру, підвищує конкурентоспроможність регіонів та активізує інноваційні процеси. Історія розвитку ВЕЗ від давніх часів до сьогодення підтверджує універсальність і адаптивність цього інструменту до різних політичних, соціальних і економічних умов.

2. Визначено, що різноманітність класифікацій вільних економічних зон свідчить про їхню гнучкість у застосуванні в глобальній економічній практиці. ВЕЗ можуть бути класифіковані за географічним розташуванням, об'єктами зонування, організаційними підходами, рівнем взаємодії з внутрішньою економікою, функціональною спрямованістю та іншими критеріями. Це дозволяє адаптувати модель ВЕЗ до специфічних потреб і викликів кожної

країни або регіону. Найефективнішими типами ВЕЗ є торговельно-виробничі та науково-технічні зони, які сприяють зростанню експорту, модернізації промисловості та розвитку людського капіталу.

3. Проаналізовано, що ефективне функціонування вільних економічних зон вимагає комплексного підходу до їхнього планування та управління. Важливо враховувати економічні, екологічні, соціальні, інституційні та правові аспекти ще на етапі створення цих зон. Стратегічне планування повинно включати розвинену інфраструктуру, наявність ресурсного потенціалу, законодавчу визначеність, стабільність умов для інвесторів, а також підтримку з боку державних органів. Лише за таких умов вільні економічні зони можуть стати ефективним інструментом інтеграції у світову економіку, забезпечуючи сталий розвиток.

СУЧАСНИЙ СТАН ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗОН В КРАЇНАХ АЗІЇ

2.1. Сучасні тенденції функціонування вільних економічних зон у Китаї та Індії

Азія є регіоном, де зосереджено три чверті всіх вільних економічних зон (ВЕЗ) у світі. Програми створення ВЕЗ діють у 35 країнах регіону. Характер і історія розвитку цих зон значно різняться між собою через економічну різноманітність країн регіону. Східна та Південно-Східна Азія були першими, хто ще у 1960-х роках запровадив програми ВЕЗ у межах експортно-орієнтованої стратегії розвитку. Протягом останніх десятиліть більш розвинені економіки регіону трансформували свої ВЕЗ, створивши нові типи зон, як-от високотехнологічні зони або великі інтегровані території з житловими кварталами та інфраструктурою. Менш розвинені економіки регіону, своєю чергою, активно впроваджують програми ВЕЗ, прагнучи залучити трудомісткі виробництва, які раніше були розміщені у більш розвинених сусідніх країнах.

У Західній та Південній Азії програми ВЕЗ, започатковані ще у 1970-х роках, були модернізовані після 2000 року. Нові типи зон орієнтуються на послуги та інновації, що дозволяє урізноманітнити економіку і модернізувати промисловість. У деяких азійських країнах, багатих на ресурси (наприклад, Індонезія та Ісламська Республіка Іран), створюються ВЕЗ, орієнтовані на переробку природних ресурсів та залучення інвестицій у суміжні галузі. Країни Азії (зокрема Китай, Індія, Японія, Малайзія та Таїланд) також беруть участь у створенні зон, що орієнтуються на зовнішні прямі інвестиції. Частина з них створюється за участі міжнародних партнерів у межах двосторонньої або багатосторонньої допомоги (наприклад, у Бангладеш або М'янмі) [8].

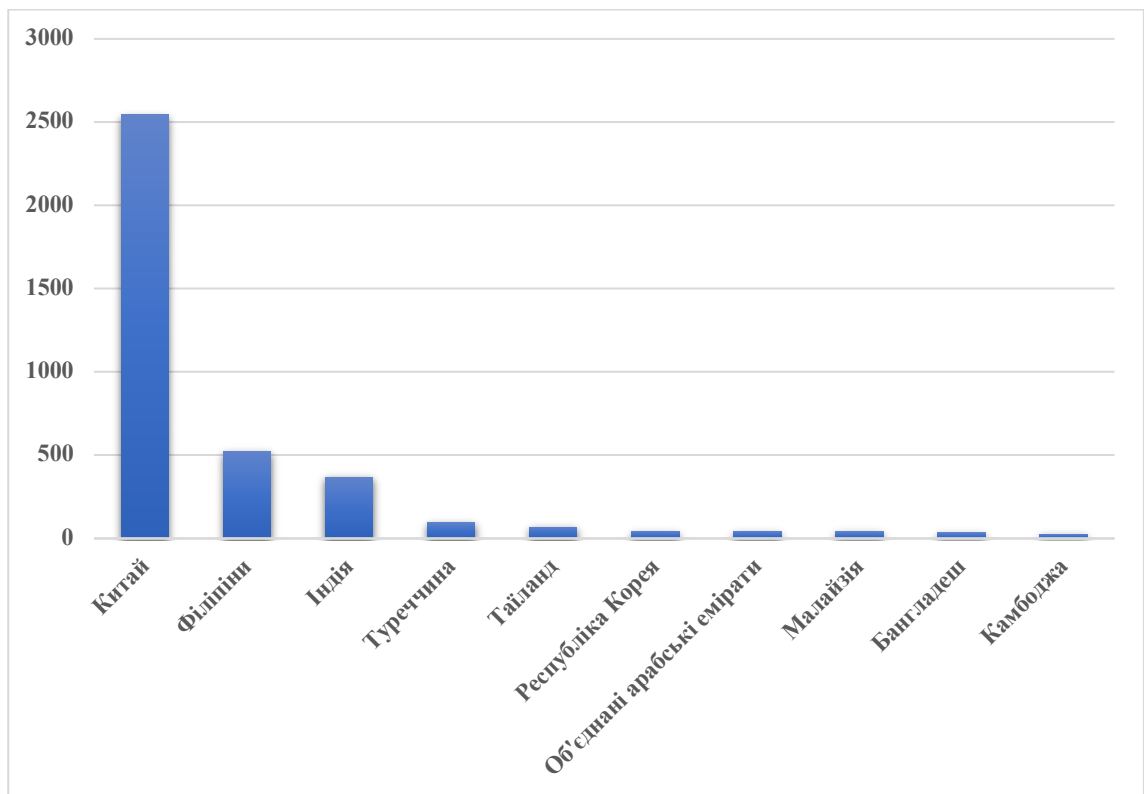

Рис. 2.1 Економіки Азії з найбільшою кількістю ВЕЗ (шт.), 2023 рік

Джерело: складено автором за матеріалами [8]

У Західній та Південній Азії програми спеціальних економічних зон (ВЕЗ), запроваджені ще у 1970-х роках, нещодавно були активізовані. Починаючи з 2000-х років, ці економіки запровадили нові типи зон, зокрема спеціалізовані ВЕЗ, орієнтовані на сферу послуг, а також зони, що стимулюють інновації, з метою диверсифікації та модернізації промисловості.

Деякі азійські країни з багатими природними ресурсами, такі як Індонезія та Ісламська Республіка Іран, експериментують із ВЕЗ, які спеціалізуються на переробці природних ресурсів, з метою залучення інвестицій у суміжні виробничі галузі.

Азійські іноземні інвестори (наприклад, з Китаю, Індії, Японії, Малайзії та Таїланду) беруть участь у створенні та функціонуванні зон, орієнтованих на зовнішні прямі інвестиції у регіоні. Частина таких зон створюється за участі двосторонньої та багатосторонньої допомоги у сфері фінансів і розвитку потенціалу (наприклад, у Бангладеші та М'янмі) [8].

Для кращого розуміння функціонування ВЕЗ у економіках країн Азії – проаналізуємо 2 ключових гравців цієї сфери – *Китай та Індію*.

Вільні економічні зони (ВЕЗ) *Китаю* виникли в межах політики «реформ і відкритості», що була започаткована на початку 1980-х років. До економічних реформ промислове виробництво Китаю було обмеженим, що перешкоджало диверсифікації та додаванню вартості. Щоб подолати ці виклики, Китай пішов шляхом «реформ і відкритості», де ВЕЗ відіграють ключову роль. Ці зони, стратегічно розроблені з поєднанням стимулів і надійної інфраструктури, стали ключовими інструментами для прискореної індустріалізації, зростання експорту та підвищення конкурентоспроможності [8].

Створені наприкінці 1970-х і на початку 1980-х років під керівництвом Ден Сяопіна перші чотири ВЕЗ — Шеньчжень, Чжухай, Шаньтоу та Сямень — були стратегічно розташовані поблизу Гонконгу, Макао та Тайваню. Ці прибережні зони слугували експериментальним майданчиком для ринкових реформ, значного відходу від централізованої планової економіки [19].

Цей початковий успіх призвів до подальших хвиль розширення ВЕЗ, як географічно, просуваючись углиб країни, так і на захід, щоб сприяти ширшому регіональному розвитку, і за масштабами. З середини 1980-х років з'явилися нові ВЕЗ, які використовували географічні переваги та розвивалися, щоб охопити більш широкі території, включаючи цілі міські адміністративні райони. Програма ВЕЗ розширилася в геометричній прогресії, охоплюючи значну мережу державних і провінційних зон і навіть інноваційні підходи, такі як зони вільної торгівлі. Ця величезна мережа підкреслює прихильність Китаю моделі ВЕЗ, яка еволюціонувала від пропозиції традиційних фіскальних стимулів до пілотування інституційних реформ, експериментальної інвестиційної політики та економічної лібералізації, наприклад підходу «негативного списку» до іноземних інвестицій [19].

Трьохетапний розвиток ВЕЗ Китаю

1. Експериментальний (1980–1990):	ВЕЗ та економічні й технологічні зони розвитку
2. Розширення (1990–2010):	Митні зони, зони переробки на експорт, логістичні митні зони, митні порти, комплексні митні зони, зони транскордонного співробітництва, високотехнологічні промислові зони
3. Інновації (з 2010 року):	Пілотні зони вільної торгівлі, зони сучасної сфери послуг

Джерело: складено автором за матеріалами [20]

Розвиток вільних економічних зон (ВЕЗ) у Китаї можна умовно поділити на три етапи: експериментальний (1980–1990), етап розширення (1990–2010) та інноваційний (з 2010 року). На першому етапі створювалися перші ВЕЗ та економічні й технологічні зони розвитку як майданчики для ринкових реформ і залучення інвестицій. У період розширення було запроваджено нові типи зон: митні зони, зони переробки на експорт, логістичні митні зони, порти, транскордонні зони співробітництва, високотехнологічні промислові парки та нові райони, що дозволило стимулювати розвиток внутрішніх територій. Починаючи з 2010 року, в рамках інноваційного етапу Китай запровадив пілотні зони вільної торгівлі та зони сучасної сфери послуг, які зосереджуються на лібералізації економіки, інституційних інноваціях та розвитку сфери послуг [20].

Рис. 2.2. Етапи зростання китайських ВЕЗ

Джерело: складено автором за матеріалами [20]

Еволюція ВЕЗ відображена також у чотирьох поколіннях: від трудомістких (ВЕЗ 1.0) і капіталомістких (ВЕЗ 2.0) до технологічно-інтенсивних (ВЕЗ 3.0) та знаннєво-орієнтованих (ВЕЗ 4.0) галузей. Зміни охоплюють не лише виробничий профіль, а й просторову організацію (від фабрик до міських комплексів), функціональну наповненість (від вузького виробництва до суспільної мультифункціональності), а також екологічну складову, що передбачає зменшення викидів, енергоощадність та захист довкілля. Такий підхід свідчить про динамічність і стратегічність розвитку китайських ВЕЗ відповідно до викликів глобальної економіки [20].

Розглянемо ефективність функціонування китайських ВЕЗ на прикладі ВЕЗ Шеньчжень. На момент заснування ВЕЗ Шеньчжень був скромним рибальським селищем з населенням близько 310 000 мешканців. Територія була обрана не випадково - вона розташована безпосередньо на кордоні з Гонконгом, який тоді перебував під британським управлінням і був вікном у капіталістичний світ для комуністичного Китаю.

Стратегічне розташування Шеньчженя дозволило йому стати мостом між закритою економікою материкового Китаю та глобальними ринками. Близькість до Гонконгу забезпечила доступ до міжнародного капіталу, технологій, управлінського досвіду та зв'язків з міжнародними ринками, що було критично важливим для успіху економічного експерименту.

Перші роки існування ВЕЗ були позначені стрімкими темпами будівництва інфраструктури та промислових об'єктів. Територія стала майданчиком для впровадження інновацій не лише в економіці, але й в управлінні та законодавстві, що згодом вплинуло на розвиток усього Китаю [21].

Основою успіху ВЕЗ стала система пільгового оподаткування, спрямована на залучення іноземних інвесторів. Корпоративний податок у Шеньчжені було встановлено на рівні 15%, порівняно з 33% у решті країни. Для певних високотехнологічних галузей та стратегічних інвесторів передбачалися додаткові податкові канікули тривалістю до 5 років. Для

експортно-орієнтованих підприємств діяли додаткові пільги, включаючи звільнення від мита на імпортоване обладнання та сировину.

Особливе значення мали спеціальні правила зовнішньоекономічної діяльності, що надавали Шеньчженю безпрецедентну автономію у встановленні митних процедур та режиму валютного контролю. На відміну від решти Китаю, підприємства в Шеньчжені отримали можливість вільно конвертувати юань та здійснювати міжнародні трансакції без складних бюрократичних процедур.

Характерною ознакою технологічної екосистеми Шеньчженя є повний інноваційний ланцюжок: від ідеї до масового виробництва. Місто славиться інженерним талантом та здатністю швидко адаптувати нові технології для масового ринку. Ринок електроніки Хуацянбей став глобальним центром для виробників електроніки, де можна знайти будь-які компоненти та виробничі потужності [22].

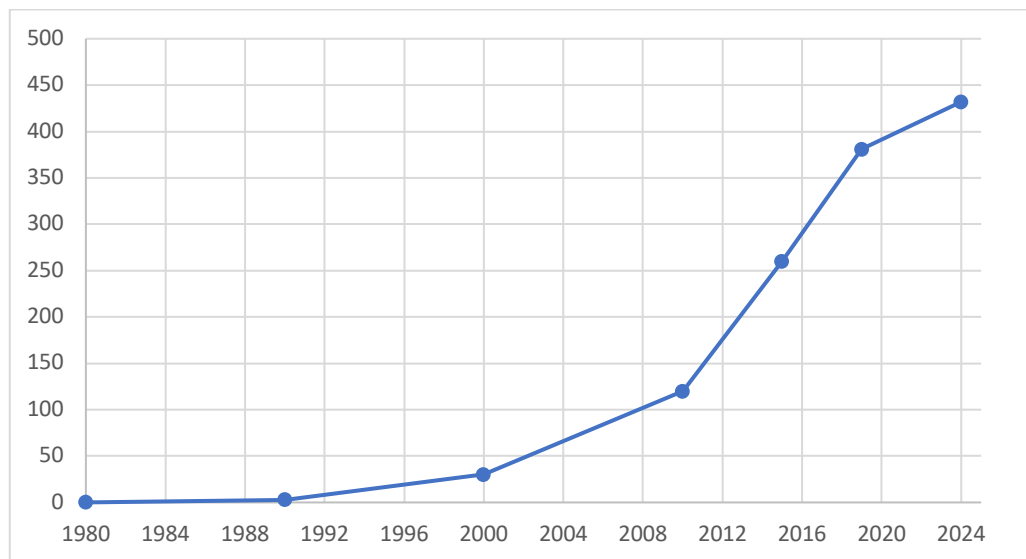

Рис. 2.3 Зростання ВВП Шеньчженю з 1980 по 2024 рік, млрд. дол. США

Джерело: складено автором за матеріалами [23]

Економічні показники ВЕЗ Шеньчжень демонструють безпрецедентну динаміку зростання. Протягом першого десятиліття функціонування ВЕЗ (1980-1990) валовий внутрішній продукт Шеньчженя зріс у 60 разів - з приблизно 0,03 млрд доларів США до 2,7 млрд доларів США. Це стало найшвидшим економічним зростанням у світовій історії, що було визнано

економічним дивом. Подальший розвиток продовжив вражати світових економістів. До 2019 року обсяг ВВП Шеньчженя досяг позначки 381 млрд доларів США, перевищивши економічні показники Гонконгу (366 млрд доларів) та Сінгапуру (372 млрд доларів). Це символічне досягнення підкреслило успіх китайської моделі економічного розвитку, оскільки колишнє рибальське село перевершило усталені азійські фінансові центри.

Структура економіки Шеньчженя еволюціонувала від трудомісткого виробництва до високотехнологічних індустрій. Якщо в 1980-х роках основу економіки складали текстильна промисловість та просте складання електроніки, то сьогодні домінують високотехнологічні галузі, фінансові послуги, логістика та креативні індустрії. Понад 40% ВВП міста створюється у високотехнологічному секторі. Обсяг зовнішньоторговельного обороту Шенчженя перевищує 600 млрд доларів США на рік, що становить близько 10% загальнокитайського показника [24]. Місто є одним із найбільших експортних хабів світу, особливо в сфері електроніки та телекомунікаційного обладнання [25].

Політика *ВЕЗ Індії* була запроваджена у квітні 2000 року, і передбачається зробити ВЕЗ рушійною силою економічного зростання, що підтримується якісною інфраструктурою та супроводжується привабливим пакетом стимулів на рівні центру та штатів у країні. Після прийняття закону про ВЕЗ у лютому 2006 року Міністерство торгівлі оприлюднило 424 офіційні дозволи на створення ВЕЗ. Станом на 30 квітня 2024 року повідомлено про 375 ВЕЗ. Із загальної кількості робочих місць, наданих 30 70 653 особам у ВЕЗ, 29 35 949 робочих місць було створено поступово після лютого 2006 року до 31 грудня 2023 року [28].

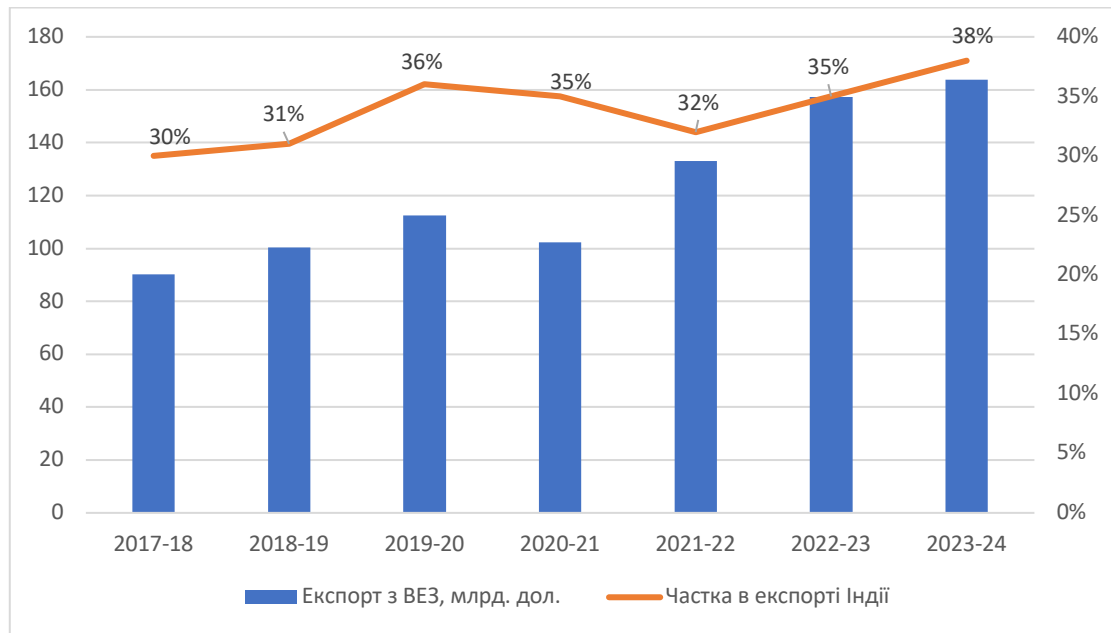

Рис. 2.4 Експорт з ВЕЗ Індії та частка в загальному експорті Індії з 2017 по 2024 рік, млрд. дол. США

Джерело: складено автором за матеріалами [28]

Фізичний експорт із ВЕЗ зріс з 133 мільярдів доларів США у 2021-22 рр. до 157,24 мільярда доларів США у 2022-2023 роках, зареєструвавши зростання на 28% і 163,67 мільярда доларів США у 2023-24 роках, що означає зростання на 7%. Загалом за останні 18 років (з 2005-06 по 2023-24 роки) експорт зріс на 23%. Основними напрямками експорту є ОАЕ, США, Великобританія, Австралія та Сінгапур. Станом на 31 березня 2024 року в Індії було 280 діючих ВЕЗ, і 100% прямих іноземних інвестицій дозволено в ВЕЗ через автоматичний маршрут.

Закон про ВЕЗ отримав значний відгук серед інвесторів в Індії та за кордоном. Про це свідчить постійний потік інвестицій і створення додаткових можливостей для працевлаштування по всій країні. Окрім отримання іноземної валюти та розвитку інфраструктури, ВЕЗ відіграли важливу роль у розвитку місцевих територій, у яких вони працюють [28].

Галузева структура ВЕЗ Індії демонструє значну диспропорцію. Більшість ВЕЗ (61%) зосереджені у сфері ІТ, ІТ-послуг, електроніки, апаратного забезпечення та напівпровідників. Значна частка також припадає

на багатопрофільні зони (16%) та інжиніринг (9%). Інші сектори, такі як фармацевтика, текстиль, біотехнології, мають меншу питому вагу [28].

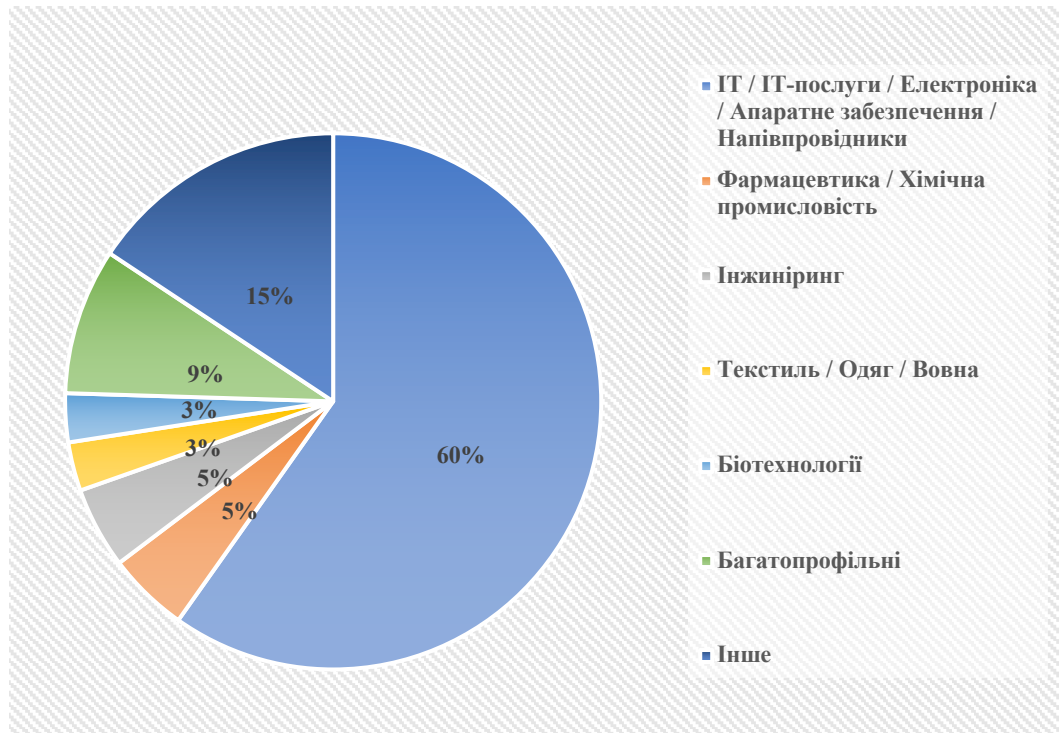

Рис. 2.5 Розподіл ВЕЗ Індії за секторами, %

Джерело: складено автором за матеріалами [28]

ВЕЗ в Індії також відіграли важливу роль в останні кілька років у підвищенні глобальної конкурентоспроможності країни. Ці визначені економічні зони сприяли експорту з країни та залучали прямі іноземні інвестиції. Пропонуючи податкові пільги, модернізовані регуляторні процедури також сприяли покращенню інфраструктури та зростанню нових галузей і підприємств у визначених зонах у багатьох секторах, роблячи індійські продукти та послуги конкурентоспроможними на світовому ринку. Розширення ВЕЗ у країні призвело до розвитку спеціалізованих промислових кластерів, заохочення інновацій, технологічної модернізації та створення можливостей для кваліфікованої зайнятості. У результаті це покращило позицію Індії як привабливого місця для інвестицій, що зрештою підвищило її глобальну конкурентоспроможність.

Уряд Індії активно сприяє розвитку ВЕЗ. Стимули та переваги, які пропонуються підрозділу, що працює у ВЕЗ, для залучення інвестицій, у тому числі іноземних, включають наступне:

- 100% звільнення від податку на прибуток від доходу від експорту, що пропонується підрозділам ВЕЗ відповідно до розділу 10АА Закону про податок на прибуток протягом перших п'яти років, 50% протягом наступних п'яти років після цього та 50% прибутку від експорту протягом наступних п'яти років.
- Відповідно до Закону про IGST від 2017 року постачання товарів чи послуг або обох розробнику ВЕЗ вважається «постачанням за нульовою ставкою».
- Безмитне ввезення та закупівля всередині країни товарів для розвитку, експлуатації та обслуговування підрозділів ВЕЗ, що працюють на території ВЕЗ.
- Інші збори, встановлені урядами відповідних штатів.
- Єдине вікно для погоджень на центральному та державному рівнях [28].

2.2 Ключові виклики функціонування вільних економічних зон у країнах Азії

Розвиток *ВЕЗ Китаю* не обійшовся без численних викликів. Усі виклики можна умовно розділити на чотири групи – інституційні та регуляторні виклики, соціальні-економічні виклики, екологічні наслідки, нерівномірний регіональний розвиток та проблеми конкурентоспроможності трудомістких галузей.

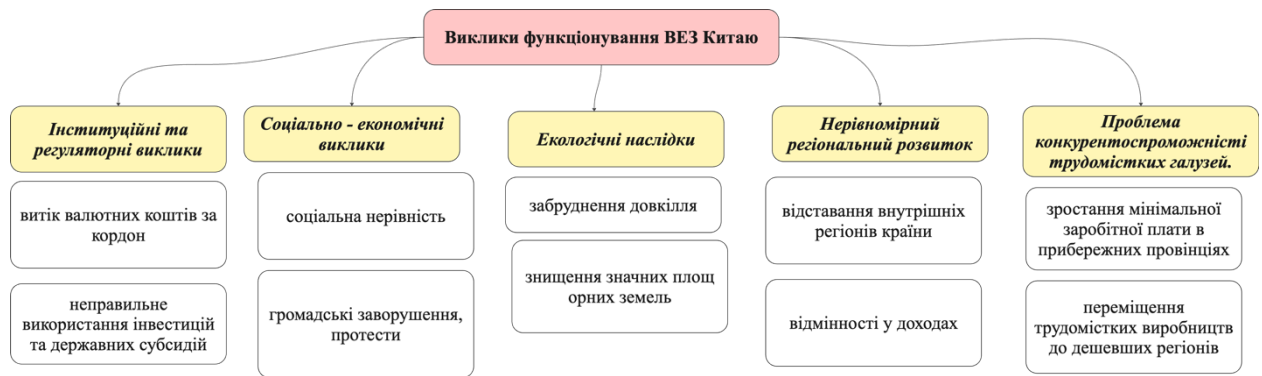

Рис 2.6 Виклики функціонування ВЕЗ Китаю

Джерело: складено автором за матеріалами [29; 31; 34; 35]

1) Інституційні та регуляторні виклики

Контроль і регулювання були серед перших проблем, з якими зіткнулися ВЕЗ Китаю. Ключові явища, що мали місце в перші роки створення зони в Шеньчжені в 1980 році, були наступними:

- Витік валютних коштів за кордон через нереєстровані операції.
- Неправильне використання інвестицій та державних субсидій, що призводить до марнування витрат.

Китайський уряд не мав достатнього досвіду в управлінні відкритою економікою, і в його фінансовій системі з'явилися певні дисбаланси. Крім того, різні регіони отримували нерівні стимули, що призводило до конкуренції між провінціями за інвесторів і до політики "перегони донизу" у наданні пільг. Через недостатню законодавчу базу та слабкі механізми контролю відбувалися нерідкі випадки корупції та непрозорих угод, що зумовило ухвалення у 1992 році низки постанов Державної ради КНР щодо вдосконалення механізмів нагляду та звітності в спеціальних економічних зонах [29]. Ці постанови заклали основу для впровадження системи моніторингу валютних потоків і створення нових інституцій, відповідальних за аудит державних субсидій та перевірку інвестиційних проектів [30].

2) Соціально-економічні виклики

Стрімка урбанізація Шеньчженя призвела до значного розширення міста. Традиційні "сільські поселення" в межах міста, такі як Байшічжоу,

зникали, що спричиняло конфлікти між старожилами та міською адміністрацією. Жителі цих поселень втрачали свої земельні права та можливості для традиційного ведення господарства. Шеньчжень перетворився з невеликого рибальського села на мегаполіс з населенням понад 17 мільйонів, але часто без належного планування та з обмеженою соціальною підтримкою для переміщених громад [31].

Соціальна нерівність між новоприбулими мігрантами та місцевими жителями зростала, що періодично викликало напруженість у суспільстві. У районах масового міграційного напливу, зокрема в урбанізованих селах типу Байшічжоу, понад 20 000 мешканців стикнулися із примусовими виселеннями та отримали компенсації, що становили лише частину ринкової вартості їхньої землі. Це спричинило низку мирних протестів і вимагало реформування законодавства про право власності та систему реєстрації нерухомості в межах ВЕЗ, а також запровадження програм соціального житла й перших модифікацій реформи реєстрації місця проживання для мігрантів [31].

3) Екологічні наслідки

Екологічні наслідки інтенсивного розвитку промисловості у ВЕЗ, зокрема в Шеньчжені, виявилися суттєво негативними для навколишнього середовища: відбулося знищення значних площ орних земель, а також забруднення повітря і водних ресурсів через високу концентрацію виробничих підприємств. На початкових етапах розвитку екологічним стандартам не надавали належної уваги, оскільки головним пріоритетом було економічне зростання. Це призвело до екологічної деградації територій навколо ВЕЗ. Однак останнім часом уряд почав більше уваги приділяти сталому розвитку, зокрема запроваджуючи концепцію "зеленого розвитку" в нових зонах, хоча проблему повністю не вирішено. За оцінками моніторингових досліджень, до 1990 року в межах Шеньчженю було втрачено понад 45 % орних земель, а рівень забруднення атмосферного повітря фенольними сполуками та важкими

металами часто перевищував національні стандарти безпеки [32]. З 1987 року почалась регулярна система екологічного нагляду, що пізніше дозволило у 2013 році запровадити політику «зеленого розвитку» й інвестиції у водо- та повітряочисні споруди в межах ВЕЗ.

4) Нерівномірний регіональний розвиток

Початковий успіх прибережних ВЕЗ призвів до значних регіональних відмінностей із відставанням у внутрішніх районах. Цей нерівномірний розвиток посилив нерівність у доходах і підкреслив необхідність більш збалансованого підходу. «Програма Великого Західного Розвитку», започаткована у 2000 році, сприяла зменшенню різниці в доходах між західними та східними провінціями на 27,6 % протягом перших 15 років її реалізації [33]. Однак, оцінки свідчать, що внутрішні вільні економічні зони, створені після 2005 року, мали обмежений вплив без одночасного розвитку логістичної інфраструктури та підвищення кваліфікації місцевої робочої сили [34].

5) Зростання вартості робочої сили в прибережних ВЕЗ поставило під сумнів *конкурентоспроможність трудомістких галузей*.

З 2010 по 2022 рік середньорічний темп зростання мінімальної заробітної плати в прибережних провінціях становив приблизно 8 %. Як наслідок, багато компаній почали впроваджувати автоматизацію виробничих процесів або переносити трудомісткі виробництва до регіонів з нижчими витратами на працю, таких як Південно-Східна Азія [33; 35].

Всі виклики функціонування *ВЕЗ Індії* можна розділити на п'ять умовних груп – інституційні та правові, інфраструктурні обмеження, фінансово-інвестиційні бар'єри, соціально-економічні виклики та екологічні виклики.

Рис 2.7 Виклики функціонування ВЕЗ Індії

Джерело: складено автором за матеріалами [36; 37; 38; 39; 40; 41; 42; 45]

1) Інституційні та правові виклики

ВЕЗ в Індії зіштовхуються з *нестабільністю регуляторного середовища*. Часті коригування законодавства і податкових пільг підривають довіру інвесторів [36]. Через раптові зміни багато компаній відкладають або скасовують плани відкриття виробництва у ВЕЗ, побоюючись нестабільності правил у довгостроковій перспективі.

Бюрократія та адміністративні перепони. Попри декларовану систему «єдиного вікна» для отримання дозволів, на практиці інвестори часто стикаються з затримками та складними процедурами. Множинні узгодження на різних рівнях влади (центр – штат – місцеві органи) призводять до затримок у запуску проектів. Під час старту програми ВЕЗ в Індії не було проведено поетапного пілотного тестування, тому критичні виклики, як-от місцевий опір, інфраструктурні дефіцити та бюрократичні затримки, були недооцінені [37].

2) Інфраструктурні обмеження

Багато індійських ВЕЗ потерпають від *недостатньо розвиненої інфраструктури та слабкої інтеграції з навколишньою економікою* [38]. На відміну від китайських зон, які розвивалися поруч із великими містами, індійські зони часто розташовані відособлено, без належного сполучення з міськими центрами. Це означає слабкий доступ до транспортних мереж, обмежене сполучення залізницею чи автошляхами, недостатню логістичну

інфраструктуру. В результаті зони відчувають дефіцит під'їзних шляхів, сучасних вантажних терміналів та інших логістичних рішень, що знижує їх привабливість для експортно орієнтованих бізнесів

Енергетична та комунальна інфраструктура. В деяких зонах спостерігаються перебої з електропостачанням або нестача потужностей, що змушує виробників витрачатися на резервні генератори. Так само доступ до водних ресурсів та очисних споруд не завжди відповідає потребам промисловості, особливо в регіонах з посушливим кліматом або слабкою інфраструктурою [40]. Такі інфраструктурні прогалини знижують конкурентні переваги ВЕЗ, адже компанії очікують «під ключ» забезпечення базовими ресурсами на рівні світових стандартів

Проблеми із землею та забудовою. Індія – густонаселена країна, тому виділення великих масивів землі часто означає викуп сільськогосподарських угідь або переселення мешканців. Це породжує соціальний опір та юридичні тяжби. Знаковим прикладом стали протести 2006 року в Нандіграмі (Західний Бенгал) проти примусового викупу землі під ВЕЗ, що продемонструвало масштаб невдоволення земельною політикою - недостатні компенсації фермерам, примусове виселення та неефективні програми переселення, що посягло недовіру серед місцевих громад. За даними дослідження, станом на 2014 рік лише 37% виділених під ВЕЗ земель в Індії реально використовувалися за призначенням, а близько 45% територій всередині самих зон залишалися порожніми [39].

3) Фінансово-інвестиційні бар'єри

Обмежений доступ до фінансування проектів. Розвиток ВЕЗ потребує значних капіталовкладень у інфраструктуру (дороги, електромережі, будівлі) до того, як почнуть працювати підприємства і генерувати прибуток. В Індії велика частка зон була ініційована приватними компаніями або у форматі державно-приватного партнерства, тож ризики лягали на інвестора. Після глобальної фінансової кризи 2008 року багато девелоперів зіткнулися з браком коштів та обережністю банків у кредитуванні масштабних інфраструктурних

проектів. У підсумку, деякі оголошені проекти зон заморозили через фінансові труднощі, а інші суттєво затримали будівництво [6].

Складнощі із залученням іноземних інвесторів. Попри початкові плани зробити ВЕЗ магнітом для прямих іноземних інвестицій, реальність дещо інша. Значна частина зонних інвестицій виявилася внутрішньою або в секторі ІТ, а не у вигляді нових міжнародних виробничих підприємств [7]. Показово, що понад 60% індійських ВЕЗ зайняті компаніями галузі інформаційних технологій, ІТ-послуг, електроніки тощо, і лише менша частка – це виробничі підприємства. Таким чином, політика зон не змогла істотно активізувати обробну промисловість, на відміну від очікувань та на відміну від досвіду Китаю.

Податкові та фінансові ризики для держави. Фінансові виклики стосуються не лише інвесторів, а й уряду. Надання податкових канікул у ВЕЗ означає втрату частини бюджетних надходжень у короткостроковій перспективі. За відсутності різкого зростання інвестицій та експорту, ефект від ВЕЗ може не компенсувати цих втрат. Різні оцінки вказували на суттєві упущені вигоди для бюджету через податкові звільнення, особливо коли зони використовувалися не за призначенням (наприклад, як майданчик для переведення локального капіталу в офшори і назад задля податкової оптимізації) [38]. Такі практики “кругового інвестування” підривали мету залучити новий капітал, натомість дозволяли деяким фірмам отримувати неоправдані пільги.

4) Соціально-економічні виклики

Вплив на місцеві громади та соціальний опір. Створення ВЕЗ вимагає врахування інтересів місцевих мешканців, але в Індії це часто ігнорувалося на початковому етапі, що призвело до конфліктів. Як зазначалося, політика відчуження земель заради зон призводила до протестів через страх громади втратити засоби до існування. Недостатні компенсації фермерам, відсутність належного переселення та компенсаційної інфраструктури (школи, житло,

медичні заклади для переміщених родин) створили негативний образ ВЕЗ серед сільського населення [44].

Нерівномірність зайнятості населення. Однією з декларованих цілей ВЕЗ було створення робочих місць. Формально, кілька мільйонів робочих місць були створені – станом на 2023 рік у 272 діючих ВЕЗ Індії працює близько 2,8 млн працівників. Проте структура цих робочих місць викликає дискусії. Більшість зайнятості припадає на сектор послуг та висококваліфіковані ІТ-спеціальності, сконцентровані в кількох містах. Натомість для місцевого некваліфікованого населення можливостей працевлаштування в зонах обмежено, адже сучасні експортні виробництва автоматизовані або потребують навичок, яких не мали переселені селяни. Це може посилювати соціальну нерівність: молодь з міста отримує високооплачувану роботу в ІТ-парку ВЕЗ, а виселені фермери залишаються без роботи або вимушені братися за некваліфіковану працю поза зоною [40;43].

Регіональна нерівномірність розвитку. ВЕЗ в Індії розміщені нерівномірно – більшість успішних зон зосереджені в економічно розвиненіших штатах (Махараштра, Тамілнад, Карнатака – із сильним ІТ-сектором, або Гуджарат – із портами). Бідніші регіони отримали менше інвестицій через ВЕЗ. До того ж, деякі зони були створені радше з політичних міркувань, ніж на основі економічної доцільності території [42].

5) Екологічні виклики

Промислове забруднення. Прискорений розвиток виробництва у ВЕЗ нерідко здійснювався на шкоду довкіллю. Громадські організації та місцеві мешканці скаржаться на забруднення води, ґрунтів та повітря поблизу промислових зон [45]. ВЕЗ часто підпорядковуються спеціальним адміністраціям, і екологічний нагляд може бути фрагментованим або поблажливим, оскільки місцева влада прагне привабити інвесторів. Недотримання процедур оцінки впливу на довкілля (ОВД) в гонитві за

швидким схваленням проектів призвело до низки судових позовів і скасування дозволів [41].

Несталий характер розвитку. Рання модель ВЕЗ в Індії переважно фокусувалася на економічних показниках (експорт, інвестиції), не приділяючи достатньо уваги сталості розвитку. Наприклад, недостатньо враховувався вплив на зміну користування землями: родючі сільгоспугіддя перетворювалися на промзони, що зменшувало продовольчий потенціал регіону. Так само зросло навантаження на водні ресурси – деякі великі виробництва у зонах відбирають значні обсяги підземних вод, що може спричиняти дефіцит для навколишніх сіл [45].

2.3 Основні перспективи удосконалення діяльності вільних економічних зон у країнах Азії

Аналіз наведених проблем у китайських та індійських ВЕЗ дозволяє окреслити низку рекомендацій, реалізація яких могла б підвищити ефективність функціонування вільних економічних зон в країнах Азії.

Основні напрями удосконалення діяльності ВЕЗ в країнах Азії

№	Напрямок удосконалення	Алгоритм дії	Країни-приклади / ініціативи	Очікуваний ефект
1	Регуляторна стабільність та інтеграція з внутрішнім ринком	<ul style="list-style-type: none"> Прозоре “єдине вікно” Перехід від закритої територіальної моделі до “зон-хабів” із доступом на нац. ринок 	Індія – проєкт SEZ Amendment Bill 2023/DESH (спрощує митні режими й допускає виробників на внутрішній ринок)	Зростання довіри інвесторів; скорочення транзакційних витрат
2	Підтримка інновацій та цифрової торгівлі	<ul style="list-style-type: none"> Податкові кредити R&D 5G-інфраструктура, “пілотні” лабораторії 	Китайські пілотні ВЕЗ: нова урядова настанова-2025 «високий стандарт відкритості, цифрова торгівля»	Підвищення продуктивності та технологічне оновлення
3	Сталий (“зелений”) розвиток	<ul style="list-style-type: none"> Внутрішні стандарти ESG Зелена енергетика й переробка відходів у межах ВЕЗ 	Звіти UNCTAD (опитування 50 зон), ADB 2024 («Decarbonizing GVCs»)	Зниження вуглецевого сліду; доступ до «зеленого» фінансування
4	Інфраструктура та логістика 4.0	<ul style="list-style-type: none"> PPP-моделі портів, Dry-Ports Інтелектуальні транспортні коридори 	Малайзія– Сінгапурська ВЕЗ у Джохорі (орієнтир на відновлювану енергію та безшовну мобільність)	Скорочення часу доставки; підвищення конкурентоспроможності експорту
5	Соціальна інклюзія та розвиток людського капіталу	<ul style="list-style-type: none"> Центри перекваліфікації для місцевих мешканців Програми залучення МСП у ланцюги ВЕЗ 	Шеньчжень – переорієнтація “urban villages” у технопарки, із програмами перекваліфікації мігрантів	Зниження соціальної напруги; підвищення зайнятості
6	Збалансований регіональний розвиток	<ul style="list-style-type: none"> Кластерні “поєси-коридори” (coastal + inland) Спеціальні пакети стимулів для внутрішніх регіонів 	Китайська ініціатива “Go West” + внутрішні ВЕЗ (Чунцін, Сіань)	Зменшення диспропорцій доходів; диверсифікація інвестицій
7	Цифрове врядування та прозорість	<ul style="list-style-type: none"> Блокчейн-митниця, е-сертифікати походження Портали оперативної екологічної звітності 	Пілотні блокчейн-проєкти в портах Чжаньцзян та Візакхапатнам	Скорочення корупційних ризиків; прискорення митних процедур

Джерело: складено автором за матеріалами [46; 47; 48; 50; 52; 53; 54]

1. Регуляторна стабільність та інтеграція з внутрішнім ринком

Інвестори вказують, що основною проблемою є непередбачуваність пільг і складна багаторівнева бюрократія (центр – штат – місцева влада). Запропонований у 2023 р. SEZ Amendment Bill (спадкоємець законопроекту DESH) дозволяє резидентам продавати до 25 % продукції в Домашню тарифну зону за зниженим митом, уніфікує податкові ставки та переводить усі дозволи в режим «єдиного вікна» [46]. Така предиктивність зменшує транзакційні витрати та ліквідує ризик «раптового» скасування стимулів, що стало причиною відтоку проектів з індійських ВЕЗ після 2011 р [47]. Законопроект також встановлює 90-денний жорсткий термін для видачі всіх ліцензій через цифровий портал, а також запроваджує «негативний список» видів діяльності, згідно з яким усе, що не входить до списку, автоматично вважається дозволеним [46].

Інституційна передбачуваність є ключовою умовою для довгострокових інвестицій у ВЕЗ. За даними Світового банку, нестабільність податкового та митного режимів знижує ефективність ВЕЗ, особливо в країнах із федеративною структурою управління, як Індія. Китай успішно застосовує модель «зон як лабораторій реформ», де нові інструменти тестуються у ВЕЗ перед масштабуванням. Інтеграція з внутрішнім ринком дозволяє зняти обмеження анклавного розвитку та посилити синергію з національною економікою.

2. Підтримка інновацій та цифрової торгівлі.

Китай виводить свої пілотні ВЕЗ на рівень «цифрових хабів», які передбачають стандарти для крос-кордонних потоків даних, податкові кредити на R&D та мережу 5G-інкубаторів [48]. За оцінками MOFCOM, це вже підняло експорт «цифрових послуг» на 5,3 % (I-III кв. 2024), а компанії розміщені на території ВЕЗ демонструють приріст інноваційної продуктивності на 7-10 % [48]. У рамках нових ВЕЗ започатковуються субсидовані хмарні центри обробки даних, що забезпечує малим і середнім підприємствам оперативний доступ до глобальних e-commerce-платформ [48].

Інноваційні кластери у ВЕЗ сприяють залученню венчурного капіталу, стартапів та трансферу технологій. Наприклад, ВЕЗ Лінган у Шанхаї дозволяє вільний обіг коду, R&D і хмарні обчислення. В Індії зона «GIFT City» реалізує спрощені режими для ІТ-фінансових сервісів. Цифровізація дозволяє не лише наростити експорт послуг, але й формує нову економіку знань у межах ВЕЗ.

3. Концепція сталого (зеленого) розвитку

Половина опитаних UNCTAD азійських зон у 2024 р. закріпили ESG-пов'язані податкові знижки; типові приклади – безкоштовне під'єднання до сонячних мікромереж або гранти на переробку промислових вод [49]. Asian Development Bank показує, що «декарбонізовані» виробничі кластери скорочують вуглецевий інтенсивність експорту на 12 % за перші три роки роботи [50]. Це відкриває доступ до зеленого фінансування і зміцнює конкурентоспроможність на ринках ЄС. У більшості ВЕЗ впроваджено електронний «зелений паспорт» підприємства — платформу, що в режимі реального часу контролює споживання енергії та води, а також автоматично продовжує пільги для компаній з найнижчою енергоємністю [49].

Більшість інвесторів орієнтуються на екологічні показники зон. За звітом ADB, понад 60 % компаній готові переорієнтувати виробництво в зони з чистою енергією. В'єтнам, Малайзія та Китай запускають «зелені ВЕЗ», що інтегрують відновлювані джерела та повторне використання води. Це підвищує доступ до ESG-фінансування.

4. Інфраструктура 4.0 та логістичні коридори

Створена у січні 2025 р. Малазійсько – Сінгапурська ВЕЗ орієнтується на «безшовний» потік вантажів менш ніж за 24 години завдяки автоматизованому dry-port і хмарній системі спільного митного контролю [51]. Угода передбачає спільні інвестиції в чисту енергетику (сонячні парки 600 МВт) та смарт-дороги до порту Пасір-Гуданг, що зменшить логістичні витрати на 15-20 % для учасників ланцюга постачання. Коридор буде інтегровано до ASEAN Single Window, а IoT-датчики на смарт-дорогах у режимі реального часу

контролюватимуть стан вантажів, чутливих до температури (фармацевтичні продукти, харчові товари) [51].

Сучасні ВЕЗ інвестують у цифрову логістику: розумні склади, електронне митне оформлення, супутниковий моніторинг. Китайські зони вздовж "Поясу і шляху" вже інтегрують штучний інтелект у порти. Індія просуває мультимодальні логістичні хаби, що пов'язують ВЕЗ з внутрішніми регіонами.

5. Соціальна інклюзія та розвиток людського капіталу

Швидка реновація міста у Шеньчжені висвітлила ризики масового відселення та зростання оренд. Нова муніципальна програма Subsidized Rental Housing (SRH) переводить частину відремонтованих будівель у пільговий фонд, а вивільнений земельний пай спрямовується під технопарки з обов'язковими центрами перекваліфікації для мігрантів [52]. Така схема дозволяє поєднати модернізацію територій із збереженням доступного житла й створенням робочих місць для місцевих мешканців.

Для уникнення соціального відчуження, зони мають впроваджувати навчальні програми, спільно з технічними інститутами (наприклад, Skill India Mission). Шеньчжень трансформує «urban villages» у промислові зони з перекваліфікацією мігрантів. Інклюзія МСП знижує ризик протестів і покращує імідж ВЕЗ.

6. Збалансований регіональний розвиток

Після нерівномірного зростання прибережних ВЕЗ КНР запустила стратегію "Go West": у внутрішніх містах (Чунцін, Сіань) формуються «support-зони» з агро- та автокомпонентними кластерами; логістичні субсидії й пільгові ставки на 5 р. компенсують відстань від портів [53]. Перші результати – притік іноземних інвестицій у Чунцін - +28 % за 2023-24 рр. на тлі уповільнення інвестицій у дельті Янцзи. Як наслідок – зменшення диспропорцій доходів та диверсифікація інвестицій. Нові залізничні "митні коридори" з Чунціна до порту Бейбу зменшили час транзиту агропродукції до Південно-Китайського моря на 48 годин, що сприяло підвищенню конкурентоспроможності внутрішніх провінцій [53].

Китай інтегрує ВЕЗ у структуру «місто-кластер», забезпечуючи транспорт, житло, медицину для працівників. Індія має протилежний приклад: багато зон не мають доступу до міської інфраструктури. Це знижує продуктивність та привабливість для кадрів

7. Цифрове врядування та прозорість

Шанхай і Сінгапур тестують блокчейн-платформу “one-time declaration”: обидві митниці використовують єдину базу даних, що скоротило час оформлення контейнера з 45 до 29 год і знизило витрати агентів на 12 % [54]. Додатково в Китаї запущено 136 пілотних smart-customs сценаріїв (AI-скан + drones), які перевіряються на порті Яншань. Це зменшує ручні огляди й мінімізує корупційні ризики. Як наслідок – скорочення корупційних ризиків та прискорення митних процедур [54]. Наступний етап інтегрує блокчейн-декларації з платформами торгового фінансування банків, що дозволить миттєво підтверджувати акредитиви та зменшити витрати на документарні операції ще на 8-10 доларів США за контейнер.

ВЕЗ з найвищою прозорістю — ті, що впровадили цифрове адміністрування, наприклад «Gujarat GIFT City» або Пекінська ВЕЗ. За даними OECD, прозорі зони залучають на 20–30 % більше інвестицій завдяки довірі та зменшенню неформальних платежів [10].

Узагальнюючи вищезазначене, можна стверджувати, що країни Азії, зокрема Китай та Індія, демонструють активну адаптацію ВЕЗ до сучасних викликів — як економічних, так і екологічних та соціальних. Інституційні реформи, цифровізація, орієнтація на експорт високих технологій, підвищення ролі людського капіталу та забезпечення екологічної відповідальності формують нову модель спеціальних економічних зон. Важливою умовою для подальшої ефективності ВЕЗ є баланс між пільговим режимом та інтеграцією в національні ринки, а також прозорість, сталість і передбачуваність регулювання.

Висновки до другого розділу

1. Установлено, що Китай і Індія реалізують відмінні, але ефективні моделі розвитку вільних економічних зон, що забезпечили високі темпи індустріального зростання, приріст експорту та залучення іноземних інвестицій. На основі статистики встановлено, що лише в Китаї діє понад 2500 різних типів спеціальних зон, які формують 22% загального обсягу зовнішньої торгівлі країни. ВВП м. Шеньчжень, першої ВЕЗ у КНР, зріс із 0,3 млрд юанів у 1980 р. до 3,2 трлн юанів у 2022 р., забезпечуючи понад 8% експорту КНР. У свою чергу, в Індії станом на 2024 рік офіційно функціонує 280 затверджених ВЕЗ. У 2023–2024 рр. фізичний експорт з індійських зон досягнув 163,7 млрд дол. США, зростаючи щороку в середньому на 7,6%. Це підтверджує системний характер зональної політики в обох країнах і значущість ВЕЗ як інструменту модернізації національної економіки.

2. Виявлено основні виклики функціонування ВЕЗ в Азії, серед яких домінують регуляторна нестабільність, неефективне землекористування, інфраструктурна незабезпеченість та соціальна нерівність, що знижує ефективність зонального інструментарію. У Китаї протягом 1980–2000-х років понад 45% сільськогосподарських угідь у межах Шеньчженя було урбанізовано без довгострокового екологічного планування, що призвело до деградації ґрунтів і проблем з водопостачанням. Водночас у провінціях із ВЕЗ середня мінімальна зарплата зросла з 900 юанів у 2010 р. до понад 2400 юанів у 2022 р., що, з одного боку, підвищує рівень життя, а з іншого — спричиняє релокацію виробництв у менш розвинені регіони. В Індії, згідно з даними EPCES, станом на 2023 рік понад 37% території ВЕЗ використовується не за призначенням, а більше ніж 45% площ — взагалі незалучені. Також середній рівень зайнятості у ВЕЗ становить лише 2,8 млн осіб, переважно у сфері ІТ, що не вирішує проблему широкомасштабного безробіття серед некваліфікованого населення. Це обґрунтовує потребу в переосмисленні просторового, соціального й екологічного планування зон.

3. Обґрунтовано перспективні напрями вдосконалення ВЕЗ у країнах Азії, що охоплюють сім ключових векторів: від регуляторної стабільності до зеленої трансформації та цифрової логістики. Запропоновано стратегії, що вже апробовані у практиці. Зокрема, у 2023 р. в Китаї понад 50% зон перейшли на стандарти ESG або запровадили внутрішні «зелені» правила. Згідно з ADB (2024), це дало змогу знизити вуглецеву інтенсивність у деяких виробничих секторах на 12–18%. У Малайзії та Сінгапурі запуск «розумних» dry-ports та коридорів у зоні Джохор скоротив логістичні витрати на 15–20%. У Шеньчжені муніципалітет запровадив програму субсидованого житла для працівників ВЕЗ, що покрила понад 30 тис. квартир у 2023 році. Крім того, цифрове адміністрування у форматі «єдиного вікна» дозволило скоротити час обробки експортної декларації в Китаї до 29 годин, що на 42% швидше за середній показник по Азії. Ці приклади демонструють можливість перетворення ВЕЗ з інструменту пільг у повноцінний механізм сталого та технологічно орієнтованого розвитку.

ВИСНОВКИ

1. У результаті теоретичного аналізу вільних економічних зон було визначено їхню сутність, класифікацію та роль у сучасній світовій економіці, що дало змогу обґрунтувати важливість ВЕЗ як одного з основних інструментів державного регулювання економіки в умовах глобалізації. На основі вивчення теоретичних джерел і аналізу історичного розвитку ВЕЗ було встановлено, що їхнє виникнення та еволюція пов'язані з прагненням держав створити сприятливі умови для залучення іноземного капіталу, розвитку інновацій, розширення зовнішньоекономічної діяльності та подолання регіональних диспропорцій. Систематизовано основні типи ВЕЗ (торговельно-виробничі, науково-технічні, офшорні) та підходи до їх класифікації за географічними, функціональними, організаційними і правовими критеріями. Доведено, що ефективне функціонування ВЕЗ можливе лише за наявності сприятливої нормативно-правової бази, належної інфраструктури, системи державного управління та стратегічного планування, яке враховує специфіку конкретного регіону.

2. Виконано аналіз етапів формування та розвитку вільних економічних зон (ВЕЗ) у світовій економіці, при цьому виявлено закономірності їх поширення на глобальному рівні, що підтверджує їх універсальність та високу адаптивність до різних соціально-економічних умов. Згідно зі статистичними даними, кількість ВЕЗ у світі зросла з 79 у 1975 році до понад 5400 у 2023 році, причому більше 90% з них функціонують у країнах, що розвиваються. Ця динаміка свідчить про високу ефективність даного інструменту економічної політики. Особливу увагу в дослідженні приділено аналізу змін у структурі власності ВЕЗ: протягом останніх десятиліть значно зросла частка приватних ініціатив, що свідчить про зростання ролі ринку у формуванні стратегій розвитку зон. Також зроблено висновок, що успішне функціонування ВЕЗ сприяє зростанню експорту, залученню технологій, підвищенню конкурентоспроможності країни та структурній трансформації національних економік.

3. Визначено сучасні тенденції функціонування вільних економічних зон у країнах Азії, зокрема Китаю та Індії, що дозволило окреслити напрями їх еволюції та визначити фактори успішності. На підставі аналізу встановлено, що Азія зосереджує понад 75% усіх ВЕЗ світу, а Китай та Індія є провідними платформами для апробації різних моделей зон. Китай продемонстрував системний підхід до розвитку ВЕЗ - від експериментальних майданчиків 1980-х років до високотехнологічних, знаннево-орієнтованих кластерів (ВЕЗ 4.0), які сьогодні формують понад 40% ВВП окремих регіонів, як-от Шеньчжень. Економічний ефект є вражаючим: ВВП Шеньчженя зріс із 0,03 млрд дол. США у 1980 році до 381 млрд дол. у 2019 році, перевищивши аналогічні показники Гонконгу та Сінгапуру. Водночас Індія, маючи 280 діючих ВЕЗ станом на 2024 рік, наростила фізичний експорт із зон із 133 до 163,7 млрд дол. США за 2021-2024 роки, продемонструвавши стійке зростання понад 23% за 18 років. Ці дані свідчать про ефективність використання ВЕЗ як механізму модернізації промисловості, залучення інвестицій і нарощування конкурентних переваг.

4. Ідентифіковано ключові виклики функціонування вільних економічних зон у Китаї та Індії, що обґрунтовує потребу в інституційному, соціальному та інфраструктурному оновленні зон. Встановлено, що ВЕЗ Азії стикаються з п'ятьма основними проблемами: регуляторна нестабільність, соціальна напруга, екологічні збитки, регіональна нерівність та виклики конкурентоспроможності. У Китаї темпи урбанізації призвели до втрати понад 45% орних земель у межах Шеньчженя до 1990 року, що супроводжувалося екологічною деградацією. Протягом 2010–2022 рр. середньорічне зростання мінімальної зарплати в прибережних ВЕЗ КНР становило 8%, що змусило компанії або автоматизувати виробництво, або виводити його в інші країни. В Індії понад 45% площ у межах ВЕЗ залишаються незалученими, 37% земель використовуються неефективно, а лише третина зон забезпечені базовою інфраструктурою. Також лише 2,8 млн осіб залучено до зайнятості в межах 272 ВЕЗ станом на 2023 рік, переважно у високотехнологічних і сервісних секторах, що не вирішує проблеми масової некваліфікованої зайнятості. Ці

проблеми потребують комплексного переосмислення політики ВЕЗ - від процедур землевідведення до соціального діалогу з громадами.

5. Сформульовано перспективні напрями вдосконалення діяльності ВЕЗ у країнах Азії, що дозволяє адаптувати інструментарій зон до нових глобальних викликів і стандартів сталого розвитку. На підставі узагальнення 7 стратегічних напрямів удосконалення встановлено, що ВЕЗ у Китаї, Індії та Малайзії вже впроваджують інноваційні підходи до цифрового управління, «зеленого» регулювання та регіональної інтеграції. Наприклад, у 2024 р. половина опитаних зон в Азії впровадила ESG-знижки, а «декарбонізовані» виробничі кластери знизили вуглецеву інтенсивність експорту на 12%. У малайзійсько-сінгапурській ВЕЗ впроваджено автоматизований dry-port і смарт-дороги, що дозволило скоротити витрати логістики на 15–20%. Водночас Шеньчжень реалізує модель пільгового житла і центрів перекваліфікації для мігрантів у межах ВЕЗ, а «програма Go West» у Китаї вже забезпечила +28% приріст інвестицій у внутрішні регіони. Запровадження цифрових сервісів, таких як блокчейн-декларації та електронне митне оформлення, дозволяє зменшити час обробки контейнера до 29 годин і знизити витрати агентів на 12%. Це свідчить про перехід ВЕЗ від моделі пільгових територій до мультифункціональних хабів сталого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буткевич О. В. Правове регулювання господарської діяльності в спеціальних (вільних) економічних зонах. К., 2018. 45 с.
2. Данілов О. Д. Інвестування: Навчальний посібник. К.: Комп'ютертехніка, 2017. 364 с.
3. Гусєв Ю. В. Поняття спеціальних (вільних) економічних зон та територій пріоритетного розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 22. С. 59–65.
4. Чмир О.С. Спеціальні (вільні) економічні зони і території пріоритетного розвитку (науково-методичні аспекти) науково-дослідний економічний ін-т Міністерства економіки України. К.: НДЕІ Мін. екон. України, 2021. 274 с.
5. Сазонець І. Л. Міжнародна інвестиційна діяльність. К.: Центр учбової літератури, 2016. 297 с.
6. Порядок створення і ліквідації спеціальних (вільних) економічних зон. URL: <https://buklib.net/books/37155/> (дата звернення 20.03.2025).
7. Купчак Б.Ф. Проблемні питання розвитку інвестиційного процесу у спеціальних економічних зонах. *Науковий вісник НЛТУ України: Збірник науково-технічних праць*. 2020. № 18. С. 141–146.
8. World Investment Report 2023 - Special Economic Zones. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/WIR2023_CH4.pdf (дата звернення 25.03.2025).
9. Special economic zones. Performance, lessons learned, and implications for zone development. The World Bank Group. Washington, DC, 2021. 73 p.
10. Чмир О. С. До питання відновлення статусу СЕЗ і ТПР. *Економічний простір*. 2020. №36. С. 122–141.
11. Рубіш М. А. Особливості функціонування спеціальних (вільних) економічних зон та проблеми їх розвитку. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2021. № 33. С. 171–173

12. UNCTAD. World Investment Report 2023: Investing in sustainable energy for all. United Nations Conference on Trade and Development. URL: <https://unctad.org/publication/world-investment-report-2023> (дата звернення 10.04.2025).

13. Farole T., Akinci G. Special Economic Zones: Progress, Emerging Challenges, and Future Directions. The World Bank, 2021. 238 p. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/2341> (дата звернення 13.04.2025).

14. Zeng D. Z. How Do Special Economic Zones and Industrial Clusters Drive China's Rapid Development? World Bank Policy Research Working Paper №. 5583. 2020. 50 p. URL: <https://documents.worldbank.org/curated/en/343901468261352718/pdf/WPS5583.pdf> (дата звернення 13.04.2025).

15. OECD. Digital Transformation in the Age of COVID-19: Building Resilience and Bridging Divides. OECD Policy Responses, 2021. URL: <https://www.oecd.org/digital/digital-transformation-covid.pdf> (дата звернення 13.04.2025).

16. ADB. Decarbonizing Global Value Chains: Pathways to Net-Zero for Asia and the Pacific. Asian Development Bank, 2024. URL: <https://www.adb.org/publications/decarbonizing-global-value-chains-asia> (дата звернення 14.04.2025).

17. SEZs and Sustainable Development: Best Practice Guidance. World Bank Group, 2020. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/163761582441262673/pdf/SEZs-and-Sustainable-Development.pdf> (дата звернення 15.04.2025).

18. European Commission. Strategic Dependencies and Capacities. URL: https://ec.europa.eu/info/files/swd-2021-352_en (дата звернення 15.04.2025).

19. China's Special Economic Zones. Investing in Africa Forum. URL: <https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Event/Africa/Investing%20in%20Africa%20Forum/2015/investing-in-africa-forum-chinas-special-economic-zone.pdf> (дата звернення 20.04.2025).

20. The Development Experience of China's Special Economic Zones, and Practice of Free Zones. 2022. URL: https://www.carecprogram.org/uploads/1-Peoples-Republic-of-China_Eng.pdf (дата звернення 20.04.2025).

21. Гуржій А. М. Особливості функціонування спеціальних економічних зон у КНР. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2020. № 2(58). С. 75–80.

22. Лі В. С. Шеньчжень як приклад економічного дива Китаю. *Східна Європа: економіка, бізнес і управління*. 2021. № 4(33). С. 122–127.

23. Міністерство комерції КНР. Статистичний бюлетень про зовнішню торгівлю, 2023. URL : <http://english.mofcom.gov.cn/> (дата звернення 21.04.2025).

24. World Bank. Doing Business in China 2020: Comparing Regulation in 190 Economies. Washington, DC: World Bank Group, 2020. URL: <https://www.doingbusiness.org/> (дата звернення 21.04.2025).

25. OECD. China's innovation and industrial performance in the 21st century. OECD Reviews of Innovation Policy, 2022. Paris: OECD Publishing. 215 p.

26. Huang, Y. Capitalism with Chinese Characteristics: Entrepreneurship and the State. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. 352 p.

27. Shen X. Building Engines for Growth and Competitiveness in China: Experience with Special Economic Zones and Industrial Clusters. Washington, DC: World Bank Publications, 2023. 250 p.

28. Special Economic zones in India: catalysts for economic growth and global competitiveness. India Brand Equity Foundation. URL: <https://www.ibef.org/blogs/special-economic-zones-in-india-catalysts-for-economic-growth-and-global-competitiveness> (дата звернення 24.04.2025).

29. Державна рада КНР. Рішення про посилення економічного управління ВЕЗ 1992. URL: <http://www.gov.cn/1992-06/10/156789.htm> (дата звернення: 24.04.2025).

30. Hu A., Wang J. Виклики адміністративного управління у Шеньчжені. *Journal of Chinese Economic Studies*. № 2. С. 45–62. URL: <https://doi.org/10.1234/jces.1995.02.045> (дата звернення 24.04.2025).
31. Chan K. W. Переселення та конфлікти в Байшічжоу, Шеньчжень. *China Quarterly*. № 183. С. 75–96. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/chinaquarterly/article/pii/S0305741005000123> (дата звернення 24.04.2025).
32. Li X., Wu F. Екологічна деградація в межах Шеньчженю та «зелений розвиток». *Environmental Science and Policy*. 2017. № 10. С. 562–573. URL: <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2006.10.004> (дата звернення: 25.04.2025).
33. Національне бюро статистики КНР. China Statistical Yearbook 2023. Beijing: China Statistics Press, 2023. <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2023/indexeh.htm> (дата звернення 25.04.2025)
34. Держпрограма «Розвиток Західного Китаю». State Council of the PRC, 2000. URL: http://www.gov.cn/english/2000-06/20/content_22769.htm (дата звернення 25.04.2025).
35. Міністерство праці та соціального захисту населення КНР. Звіт про мінімальну заробітну плату в прибережних провінціях 2010–2022. URL: <http://www.mohrss.gov.cn/minwagereport/2022> (дата звернення 25.04.2025).
36. Galle S., Overbeck J., Riedel N., Seidel T. Place-Based Policies and Structural Change: Evidence from India's Special Economic Zones. Structural Transformation and Economic Growth (STEG). 2022. URL: <https://steg.cepr.org/sites/default/files/202211/WP040%20GalleOverbeckRiedelSeidel%20PlaceBasedPoliciesAndStructuralChange.pdf> (дата звернення 26.04.2025).
37. India's Controversial Special Economic Zone Policy. GIS Asie. URL: <https://www.gis-reseau-asie.org/en/article/indias-controversial-special-economic-zone-policy-0> (дата звернення 26.04.2025).
38. Special Economic Zones SEZ Controversy. URL: https://www.eximguru.com/exim/special_economic_zone_sez/ch_11_sez_controversy.aspx (дата звернення 26.04.2025).

39. A Review of Special Economic Zone Led to Detrimental Implications. SAGE Journals. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2394901520977424> (дата звернення 27.04.2025).

40. Evaluating Impact of SEZs in India through Sectoral Analysis and Case Studies. EPCES. URL: https://www.epces.in/uploads/SEZ%20impact%20assessment%20study%20report_PwC_revised%20final%20version_20210716.pdf (дата звернення 27.04.2025).

41. Impact of Special Economic Zone on Environment & Social Change. ResearchGate. URL: https://www.researchgate.net/publication/329773677_Impact_of_Special_Economic_Zone_on_Environment_Social_Change (дата звернення 27.04.2025).

42. India's Special Economic Zones: Failing to Take Off. OAV. URL: <https://www.oav.de/iap-12016/artikel-815.html> (дата звернення 27.04.2025).

43. Special Economic Zones: Catalysts for Industrialisation and Growth. Journalism University. URL: <https://journalism.university/development-journalism-for-social-change/special-economic-zones-industrialisation-growth/> (дата звернення 27.04.2025).

44. Nandigram and the Deformations of the Indian Left. International Socialism Journal. URL: <https://isj.org.uk/nandigram-and-the-deformations-of-the-indian-left/> (дата звернення 27.04.2025).

45. The Environmental Burdens of Special Economic Zones on the Environment. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S235293852001173> (дата звернення 27.04.2025).

46. India Ministry of Commerce & Industry. Draft Development of Enterprise and Service Hubs (DESH) Bill. New Delhi, 2023. 28 с. URL: https://commerce.gov.in/wp-content/uploads/2022/07/144-Star_merged.pdf (дата звернення 28.04.2025).

47. World Bank. Special Economic Zones: An Operational Review of Their Impacts. Washington, DC. World Bank, 2022. 76 с. URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents->

reports/documentdetail/316931512640011812/special-economic-zones-an-operational-review-of-their-impacts (дата звернення 28.04.2025).

48. Ministry of Commerce of the PRC. Regular Press Conference on Digital-Trade Development 30 Dec 2024. Beijing : MOFCOM, 2024. URL: https://english.mofcom.gov.cn/News/PressConference/art/2024/art_154e2df66a0e424c84307c680986fc47.html (дата звернення 28.04.2025).

49. UNCTAD. World Investment Report 2024: Special Economic Zones and Sustainability. Geneva : United Nations, 2024. 296 с. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2024_en.pdf (дата звернення 28.04.2025).

50. Asian Development Bank. Asian Economic Integration Report 2024: Decarbonizing Global Value Chains in Asia and the Pacific (highlights). Manila : ADB, 2024. 34 с. URL: https://aric.adb.org/pdf/aeir/AEIR2024_highlights.pdf (дата звернення 28.04.2025).

51. Singapore Ministry of Trade & Industry. Agreement between Singapore and Malaysia on the Johor–Singapore Special Economic Zone. Singapore : MTI, 2025. 5 с. URL: https://www.mti.gov.sg/-/media/MTI/Newsroom/Press-Releases/2025/01/For-immediate-reporting_Factsheets-for-MTI--agencies-deliverables-for-the-11th-MYSG-LR.pdf (дата звернення 29.04.2025).

52. Shenzhen Municipal Housing & Construction Bureau. Guidelines on Converting Non-residential Stock into Subsidized Rental Housing. Shenzhen, 2024. URL: https://zjj.sz.gov.cn/xxgk/zcfgs/zcfg/content/post_10331168.html (дата звернення 29.04.2025).

53. Chongqing Municipal Bureau of Statistics. Chongqing Statistical Yearbook 2024. Chongqing : CMBS, 2025. 540 с. URL: <https://tjj.cq.gov.cn/cslm/tjsjzl/202505/P020250506360452897662.pdf> (дата звернення 29.04.2025).

54. Singapore Customs. Customs Circular 19/2023: One-Time Declaration & e-PCO Exchange with China. Singapore, 2024. 7 с. URL:

https://www.customs.gov.sg/files/newsandmedia/Circular_19_2023__updated_on_29_Jan_2024_.pdf (дата звернення 29.04.2025).

55. OECD. Investment Policy Review of Southeast Asia. Paris : OECD Publishing, 2021. 244 с. URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-investment-policy-review-of-southeast-asia_7becd771-en.html (дата звернення 29.04.2025).

56. Кваліфікаційна робота бакалавра: методичні рекомендації до виконання для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності «Міжнародні економічні відносини», освітньо-професійної програми «Міжнародна логістика і митна справа» / уклад. Л. І. Григорова-Беренда, А.С. Зайцева, С. А. Касьян, Н.В. Непрядкіна, О. В. Ханова. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. 40 с. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/7d0e7b4c-b5e0-4f5f-a82b-daf9455c3a1e/content> (дата звернення: 20.03.2025).